

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України та методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ДРУГОГО
(МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ
В 1942–1947 рр.**

Студента II курсу, групи СОІ-2м
спеціальності
014 «Середня освіта (історія)»
Матейка Петра Васильовича

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент **Стефанюк Галина Василівна**

Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Вітенко Микола Дмитрович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Матейко Петро Васильович. Українсько-польські відносини в 1942–1947 рр.

Дипломна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта. Історія. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2022.

У дипломній роботі проаналізовано стан наукової розробки проблеми відносин українців та поляків у період Другої світової війни та після її завершення. Розкрито основні риси історіографії з вивчення історії непростих стосунків між українськими та польськими військовими формуваннями, цивільним населенням. Використано наукові праці як українських, так і польських авторів. Окрім них використано також мемуари учасників тих подій.

Під час дослідження ми проаналізували усі збройні конфлікти між даними народами, спроби мирного урегулювання ворожнечі. Також приділяється увага і спільному протистоянню радянським окупантам по завершенню радянсько-німецької війни.

Ключові слова: ОУН, Армія Крайова, УПА, Східні креси, «Волинська трагедія», НКВС, операція «Вісла»

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Джерела та історіографія дослідження.....	7
Розділ 2. Друга польсько-українська війна: причини та хід в 1942–1944 рр.....	25
Розділ 3. «Війна після війни» в 1945–1947 рр.....	48
Розділ 4. Методика опрацювання теми в шкільній освіті.....	74
Висновки.....	84
Список використаних джерел.....	94
Додатки.....	111

ВСТУП

Актуальність теми. Прагнучи до розбудови партнерських відносин на сучасному етапі й до поглиблення українсько-польської співпраці, необхідною запорукою для цього є дослідження проблем спільної історії двох народів. Однею з таких сторінок став період з 1942 по 1947 рр., коли в Західній Україні точилися запеклі бої між українськими та польськими підпільними збройними формуваннями.

До недавнього часу це питання було питанням далекого минулого і не мало великої актуальності для сучасності, проте з початком нового етапу сучасної війни України та Росії питання наших відносин та спільної історії з народом польським стало набагато актуальнішим, адже, по суті, зараз кордону між нашими державами практично не існує і наші народи зблизились, як ніколи раніше, тому нам варто знати про наше минуле, яке не було таким вже й радісним і добрим, а супроводжувалось двохсторонніми етнічними чистками задля того, щоб не прийти до такого самого результату в майбутньому.

Об'єктом дипломної роботи виступають власне самі українсько-польські відносини в такий непростий історичний та епохальний період як Друга світова війна, а також в невеликий повоєнний період до 1947 року.

Предметом дипломної роботи є причини та передумови конфліктних, а також, в деякий період, союзницьких відносин двох народів на території Східної Галичини та інших землях, що до початку великої європейської війни, яка ввійшла в історію як Друга світова війна, належали Польській державі.

Мета дипломної роботи полягає у проведенні дослідження джерельного матеріалу та здійснення аналізу історії й розвитку українсько-польських відносин в 1942–1947 рр.

Виходячи з поставленої мети, автором дипломної роботи **визначено наступні завдання:**

- проаналізувати джерельний матеріал з даної тематики;
- охарактеризувати історіографію проблеми;

- дослідити причини та передумови складних стосунків двох народів – українського та польського – в період з 1942 по 1944 рр.;
- висвітлити події 1945–1947 рр.;
- дати аналіз методики опрацювання теми в шкільній та позашкільній освіті.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють період з 1942 по 1947 роки, проте, в окремих випадках з метою визначення відповідних передумов або характеристики тих чи інших процесів, явищ чи подій, подаються історичні екскурси, які частково виходять за окреслений хронологічний термін.

Територіальні межі магістерської роботи охоплюють території України та Польщі, але, для визначення передумов, або характеристик тих чи інших подій, іноді описуються події, що виходять за зазначені територіальні рамки.

Стан наукової розробки. Джерельну базу становлять статті та опубліковані спогади: «Патриляк І. Українсько-польський конфлікт в роки Другої світової війни: спроба узагальнення», «Спогади поляків про польсько-український конфлікт на Волині. Волинь 1943. Боротьба за землю».

Особливе місце в дослідженні даного питання посідають такі праці: «Україна-Польща важкі питання. Т. 4: Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни», В'ятрович, Володимир «За лаштунками «Волині-43»: невідома польсько-українська війна», «Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.)», «У пошуках правди. Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки» та низка інших публікацій, які є інформативним джерелом та розкривають досліджувану нами проблематику.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, всебічності, об'єктивності та наукового вивчення. Відповідно до поставленої мети і завдання дипломної роботи, нами використано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та метод систематизації джерел. Дотримуючись

проблемно-хронологічного викладу матеріалу, автор використовує методи порівняльно-історичного та структурного-системного аналізу. Системний підхід до перехресного вивчення інформативного потенціалу наукових публікацій доповнюється методом широкого залучення аналізу фактичних даних. Усе це, на наш погляд, повинно забезпечити повноту та об'єктивність висвітлення теми дослідження.

Наукова новизна роботи полягає у спробі зробити на основі наявних історичних публікацій комплексний аналіз зарубіжної, української діаспорної та сучасної історіографії. В роботі використано загальнотеоретичні положення, які є здобутками сучасної історіографічної науки .

Практичне значення отриманих результатів. Накопичені факти, теоретичні обґрунтування й висновки дослідження можуть використовуватися у науково-дослідницькій та навчально-виховній роботах. Зібраний джерельний, фактологічний матеріал, запропоновані науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати основою для подальшого, поглибленого вивчення, які є вкрай актуальними, особливо на тлі зближення України і Польщі в теперішній історичний період.

Структура дипломної роботи обумовлена її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел.

Розділ 1.

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізуючи українсько-польські відносини в роки Другої світової війни, можна стверджувати, що на сьогодні він сформувався в окремий науково-дослідницький напрям. Це позначено гострою і складністю у вивченні подій 1939–1947 рр., що потребувало як комплексного дослідження, так і примирення та пошуку компромісу між ученими, політиками і представниками влади України і Польщі.

Впродовж 1996–2001 рр. почергово в Україні і Польщі було проведено низку наукових семінарів і зустрічей, головним питанням яких була проблематика українсько-польських конфліктів у ХХ столітті. В рамках проведення десяти таких зустрічей, в яких брали участь по 15–20 науковців з кожної сторони, було здійснено обмін науковою інформацією, в якій спостерігалася інтерпретація тогочасних подій, вивчена із залученням значної джерельної інформації, опрацьованованої на нових методологічних засадах. Здобутком вказаних наукових зустрічей є публікація 10 томів серії «Польща-Україна: важкі питання» [53, 54, 55], які вміщують наукове бачення проблематики, а також виражені на той час узгодження й розбіжності у поглядах дослідників двох країн. Як зазначає Г. Стефанюк, «видання 10 томів матеріалів зустрічей українських і польських колег заклали підвалини історіографічної інтерпретації тих подій» [50, с. 405].

В зарубіжних та українських виданнях існують певні розбіжності щодо того, де, ким і коли відбувалися масові вбивства мирного населення на українсько-польському кордоні. Польські ЗМІ загалом вважали, що ці теракти мали зовсім інший характер і не мали жодного впливу на те, що відбувалося пізніше. Яскравою рисою польських історичних творів є перебільшення кількості жертв з польського боку та поширення фантастичних версій відверто садистських злочинів. Навіть у 1990 році в книзі Єжи Яніцького «Lwów», яка вийшла чималим тиражем, можна було прочитати про надумані злочини митрополита Андрея Шептицького .

Польська історіографія представлена великою кількістю праць, присвячених даній темі. Однією з них є публікація Р. Тожецького [68], у якій висвітлюється переговорний процес між двома сторонами, та показується вплив представників політичних партій на позицію польського уряду та його ставлення до українського питання. Науковець акцентував на тому, що головні причини протистояння між українцями і поляками були закладені національною політикою міжвоєнної Польщі. Водночас він наголошував на жорсткій політиці радянського НКВС і нацистів, оскільки саме вони використовували кривавий терор як метод боротьби з опонентами. Цим вони намагалися подати приклад українцям і полякам. Р. Тожецький висунув тезу: «Насправді керівництво ОУН хотіло позбутися польського населення, однак не планувало його фізичного винищення, акти терору були, скоріше за все, бунтами певних верств населення, взяти контроль над якими не було можливості, або бажання» [68, с. 15].

Заслуговує на увагу також обширна монографія Ч. Партаха, написана з використанням великої кількості джерельного матеріалу [64]. Тут використовуються не лише документи з Польщі, а й документи з британських архівів. У цій праці досліджуються окремі аспекти польської урядової та підпільної політики щодо України, досліджується участь українців у польських збройних силах. Проте, він безпричинно вважає, що українська історіографія «фальшиво представляє український націоналістичний рух як рух національний» [64, с. 6].

Питання українсько-польських відносин під час Другої світової війни постає цілком окремим питанням, окремим від українського націоналізму [16, с.69]. Щось подібне можна знайти у творах А. Щесняка та В. Шоти «Дорога в нікуди» [66, с. 267], які висвітлюють дії українських націоналістів та боротьбу проти них польського підпілля. Намагаючись оцінити діяльність ОУН і УПА, науковці, чи не вперше у своїх країнах, спираючись на широкі дослідження історичних фактів, ретельно розглянули українсько-польські відносини під час війни як передумову протистояння.

Історики стверджують, що польське населення, яке населяло територію, регулярно винищувалося в напрямку зі сходу на захід. Водночас націоналістичні угруповання були фактично «пішаками у великій німецькій грі» [66, с. 268], якими вони спритно користувалися для знищення радянських партизанів і поляків. Проте українські націоналістичні групи взяли на себе ініціативу щодо проведення терору, особливо коли співпраця між поляками та радянськими партизанами становить реальну загрозу для ОУН.

Беззаперечним проривом у дослідженні українського національно-визвольного руху в польській історіографії стала стаття Т. Ольшанського «Польсько-український конфлікт 1943–1947» [44].

Польські дослідники вперше зробили спробу узагальнити кількість жертв українського цивільного населення Закерзоння, зазначивши, що на рубежі 1942–1943 років від рук польських військ на Люблінщині загинуло близько 400 українців. Він також згадав про так званий «Холмський фронт» – збройне протистояння між поляками та українцями на Холмщині навесні 1944 року.

Сучасний польський дослідник Г. Мотика провів найкраще дослідження польсько-українського кровопролиття на Закерзонні. У своїй праці «Українські партизани 1942-1960 рр.». Аналізуючи діяльність українських націоналістичних організацій і УПА, він пише, що в 1943-1944 рр. на Люблінщині та Ряшівщині було вбито близько 3-5 тис. українців Автор не погоджується з думкою Левшанковського, що в липні 1943 р. операція УПА у Волині стала результатом антиукраїнських дій польських партизанів на Холмщині [63, с.126]. Він обстоює думку, що лише присутність біженців з Волині та Галичини у згаданих регіонах надихнула польське підпілля на масову антиукраїнську терористську кампанію. Ще одна причина – переселення українських жителів у польські села на Закерзонні.

Про криваве протистояння Волині та Галіції. Там взяла гору помилкова робота Е. Пруса, де він сам спотворив трактат про УПА [65, с. 119]. 50-річчя операції «Вісла» у 1997 р. ознаменувало початок нового етапу у розвитку польської історіографії. Українські меншини, які мешкають у Польщі,

активізували дослідження. Українські дослідники відстоювали думку, що операція та масове переселення були нічим іншим, як репресіями комуністичного режиму проти мирних жителів, проте спробам подальшого розслідування та захисту цих тверджень активно перешкоджали польські націоналісти. Вони були налаштовані шовіністично та стверджували, що це спроби реабілітації українських каральних загонів. Виникло питання, як спростувати претензії України та не нашкодити репутації держави. Але прихильники націоналістичної течії не вважали нічого кращим, ніж звинуватити українську сторону у «спланованих» на Волині 1943 року каральних акціях ОУН та УПА.

«Традиціоналісти», до числа яких можна віднести В. і С. Семашко [67], В. Філяра [69] та інших дослідників, досить гостро реагують на замовчування трагічних подій на Волині та в Східній Галичині і вимагають засудження ОУН і УПА як «злочинних організацій». На їхню думку, це саме вони в роки Другої світової війни здійснили геноцид проти польського населення на Волині. Осередок «КАРТА», поставили собі за мету науково обговорити ці думки. Результатом їхньої діяльності стала робота В.Філяра «Бурза на Волиню» [9]. Вчені, які проаналізували дії української сторони щодо поляків, дійшли висновку, що метою цих нападів було повне знищення поляків, які проживають на землях Західної України. Як підтвердження своєї думки, він використав події, що відбулися 11 липня 1943 року в Ковельських, Горохових та Володимирських районах, де були інсценовані збройні загони українських повстанців. Прихильники націоналістичного руху стверджують, що акція стала результатом ідеологічної ненависті членів ОУН до поляків та прямого наказу «Клим Савура» знищити польське мирне населення [9, с.173].

В. Філяр робить висновок, що націоналістично налаштовані члени УПА навмисно спрямували свою діяльність проти польського народу на ідеологічному рівні, надавши цьому більшого пріоритету, ніж боротьбі з окупантами [69, с. 48] Заперечення української думки щодо українофобської операції "Вісла" завжди підкріплювалося тезою про те, що трагедія на Волині була добре спланованою

акцією. Основна думка автора у його роботі полягає в тому, що події на Волині були ретельно підготовленим планом знищення польських мешканців українських етнічних земель, які піднімали українські націоналісти з 1930-х рр., а «Вісла» – це черговий міждержавний нормативно-правовий договір, саме за діяльність УПА на Закерзонній. Ця теза всіляко використовувалася для дискредитації формування ОУН та УПА в Україні польськими шовіністично-націоналістичними колами. Але для того, щоби висувати такі звинувачення на адресу українців, потрібно було знайти розумне підтвердження. Тому польські історики відразу почали шукати інформацію про антипольські каральні акції. Через три роки, за свідченням польських істориків, вийшов епічний трактат Владислава та Єви Семашки "Геноцид українськими націоналістами поляків на Волині, 1939-1945" [67, с.159]. Зібравши чимало документів, автори даної роботи постаралися показати в ній, що всі дії УПА мають антипольський характер і свого роду геноцид. Перший том містив близько 1500 свідчень сучасників цих подій, а також різні матеріали, знайдені в інших джерелах. Саме в ньому докладно відбито теракти українців. Том 2 містить авторську інтерпретацію цих подій, а редакція підрахувала кількість жертв поляків, а також збирала дані про українців, які проводили «етнічні чистки».

Зрозуміло, що українсько-польські відносини описані і в роботах деяких західних учених, зокрема Т. Снайдера, Д. Тоттла і Ф. Телля. Наприклад, у монографії Т. Снайдера "Трансформація націй. Польща, Україна, Литва та Білорусь 1569–1999" [46, с. 112]. Він вказував, що основною причиною зростання ворожості був відвертий націоналізм, який відокремив українців від поляків. Майбутня трагічна подія. Чомусь дослідники наголошували на тому, що проблема була не в політичній обстановці того часу, а в ідеології українських націоналістів. Саме політична ситуація викликала радикалізацію українських націоналістичних кіл. У той же час Тімоті Снайдер артикулює перебіг трагічних та кривавих подій, що відбувалися на Волині у 1943–1944 роках, називаючи їх «українсько-польською громадянською війною» [46, с. 112]. Д. Тоттл у своїй монографії «Шахрайство, голод і фашизм: українські міфи про геноцид від

Гітлера до Гарварду» звинуватив українців у «етнічному чищенні» поляків та євреїв. Професор Філіп Телль з Університету Франкфурта-на-Одері проаналізував українсько-польські відносини з 1939 до 1947 року. На його думку, вина протистояння українців та поляків на землях Західної України в усіх відношеннях лежить на політиці Радянського Союзу та Німеччини, які спровокували міжнародний конфлікт.

Велику інформаційну базу становлять опубліковані спогади учасників чи спостерігачів трагічних конфліктів. Здебільшого солдати Армії Крайової та простих польські жителі районів, де велися бойові дії між обома сторонами конфлікту. Польські очевидці відносять перші криваві сутички до 1942 року. Сучасники називали ці події відплатою за те, що сталося в районі Пагорба [6]. Солдат Л. Карлович, який брав участь у цих подіях у складі 27-ї Волинської стрілецької дивізії, згадував, що переодягнені поляки востаннє провокували українців, розмовляли українською та робили грабежі [6]. У спогадах безпосередніх учасників польського підпілля, яке базувалося у селі Гута Степанська на Волині, є свідчення про неодноразові звернення до німецького окупаційного командування за підтримкою та формуванням загонів самооборони [7, с. 146]. С. Шумський та І. Яницький у своїх мемуарах розповідають про напади українців на населені переважно поляками населені пункти. Вони передають загальну атмосферу жаху, паніки та розпачу перед смертю, а також деталізують фотографії спалених та розграбованих сіл [6, с. 72-78]. У цих спогадах поляки частіше за українців вживають термін «бандерівці». Очевидець на ім'я Е. Хайдамович називає нападників у селі Липники виключно «Блублибцями» [7, с. 148]. Аналізуючи спогади, можна зробити висновок, що обидві сторони найчастіше мали підвищення у святкові дні.

Яскравим прикладом є свідчення Л. Арчинської. Вона стверджувала, що українці напали на село Янова Долина у день, коли поляки святкували Великдень [6, с. 126]. Якщо в українських мемуарах представлені розповіді про власну трагедію, то в польських мемуарах розповідається про українське посібництво, увага максимально акцентується на нападі, а поляки про німецький

режим взагалі не згадують [6, с. 103-134;]. Найважливішим елементом пам'яті є антипольська діяльність УПА у про «Східних Кресах» [10, с. 148]. Більшість спогадів свідчить про їхню ідейну складову поглядів на злочинну діяльність УПА, співпрацю з нацистами, прагнення УПА знищити все неукраїнське населення регіону. Він зазначив, що мало вказівок на те, що українське підпілля відчайдушно намагалося повернути свої етнічні території, окуповані Польщею, а також репресії з боку поляків.

Загалом, характеризуючи польські мемуари, зазначимо, що абсолютна більшість із них посиляються на властиву конфлікту «людську психологію» для виправдання злочинних дій Армії Крайової та заохочення співробітництва як з Німеччиною, так і з СРСР. Солдати повинні захищати себе від інсценованого УПА геноциду. Як стверджують польські мемуари, кожен убитий поляк був жертвою «бандерівця», навіть якщо вбитий загинув від одного із численних злочинних угруповань того часу. Біографічні відомості про загиблих були надані родичами та постраждалими, які так чи інакше постраждали в ході локальних збройних конфліктів, також є відповідальними мемуарами. Ст. Лютник, член Армії Крайової та підпільник, писав, що польська відплата нічим не відрізнялася від української, і методи покарання були ті ж [7, с.135].

Мемуари закликають українців засудити жахи УПА, геть-чисто забути про українофобську діяльність польського партизанського руху, різко та емоційно підкреслити провину українців. Мотиви авторів таких творів зрозумілі – вони стали жертвами двосторонньої ненависті та агресії, убиті їхні рідні та близькі, зруйновані вдома, пригнічується тим, що ніхто не покараний. Авторами були різні люди – від звичайних мирних поселенців до учасників трагічних конфліктів з різним суб'єктом сприйняття.

Таким чином, завершивши аналіз зарубіжної історіографії польсько-українських відносин 1942-1947 років, ми можемо зробити відповідні висновки. Насамперед слід сказати, що польська історіографія, на яку завжди впливала специфічна політична ситуація в країні, має найбільшу кількість наукових досліджень на цю тему. Зокрема, історіографія Польської Народної Республіки

дуже відрізняється від сучасної історіографії Польської Республіки. На сучасному етапі наукові дослідження зосереджені на конфлікті між двома народами на землях Західної України. За цей час сформувалися два напрями вивчення конфлікту. Проявом польської історіографії є особливий підхід до вивчення питання. Зокрема, це стає зрозумілим при осмисленні українсько-польського конфлікту через призму самої польської історії. Уся увага звернена на антипольську діяльність українських націоналістичних організацій та їхні спроби переконати українців у своїй діяльності.

Тим часом перші професійні дослідження українсько-польських відносин розпочато саме польськими вченими. Польські вчені вперше почали предметно досліджувати факти міжетнічного конфлікту у «Східних Кресах» та спробували його встановити. Як причина зростання конфлікту між двома сторонами він зібрав приголомшливу кількість польських історичних матеріалів і розробив кілька альтернативних методів вивчення хронології та проблем. Польські вчені, навпаки, завжди не могли відокремити свої переконання від своїх досліджень, що ускладнювало адекватну інтерпретацію конфлікту між Польщею та Україною у міжвоєнний період, під час Другої світової війни та після закінчення війни. Тут. Водночас сучасні польські дослідники за своїми політичними поглядами поділяються на два табори: «ліберальна демократія» та «націоналізм». Ця проблема знаходить свій відбиток і сторінках західних учених, особливо Т. Снайдера, Д. Тоттла і Ф. Тер. Кожен із них дає різну оцінку цьому конфлікту та по-різному називає винних у збройному конфлікті – від звинувачення однієї сторони не лише українців та поляків, а й Третього рейху та СРСР.

Вчені, що змушені були емігрувати з території України під впливом різних обставин, зробили досить великий внесок у вивчення української національної справи та міжнародних відносин у роки Другої світової війни. Після закінчення найбільшого збройного конфлікту в історії людства розпочинається етап вивчення національно-визвольного руху у контексті українсько-польських відносин. Інтерес до досліджень ОУН-УПА сягає 1950-х років, коли українські емігранти, які залишили Україну до початку війни, мали

на меті надати об'єктивну інформацію про події. За влучним зауваженням історика Ю. Романісіна, «пропаганда ОУН-УПА в західному світі була сильнішою, ніж пропаганда Визвольної війни 1917-1920 років». Таким чином, особливий інтерес до цієї події спонукав заснувати Українську академію вільних наук (УВАН) в Аугсбурзі у листопаді 1945 р., а 1950 р. він переїхав до Нью-Йорка, щоб відновити діяльність Національної академії наук. Сарсел. У 1973 р. було створено Інститут України при Гарвардському університеті, а у 1976 р. з появою Канадського інституту України (CIUS) при Університеті Альберти в Едмонтоні [61]. У повоєнне десятиліття вчені української діаспори об'єдналися у наукове товариство імені Т. Шевченка та розпочали підготовку багатотомної енциклопедії українознавства. Реалізація цього проекту, засновником та головним редактором якого був професор В. Кубійович, тривала з 1955 по 1984 рік. Згідно з рішенням Енциклопедії українознавства за підтримки Видавничого комітету та Наукового фонду Національної академії наук у Львові ця оригінальна серія була перевидана 1993 року. Імпульс до початку розслідування питання ОУН-УПА був дано самою організацією, і до миру, що звільнився від комуністичної диктатури, увійшли формування українських повстанців, інформація про українське підпілля та їх національно-визвольну боротьбу. Під час холодної війни та перегонів озброєнь уряд США дуже цікавився українськими підпільниками. Це дало поштовх до опублікування численних робіт на цю тему як українськими емігрантами, так і американцями. Дослідник. Ця тема ще більше активізувалася після поразки у «холодній війні» та розпаду «державної в'язниці» СРСР. Потім ми розпочали основний огляд минулих історичних оцінок.

Події Волинської трагедії вважаються правом на самооборону українського народу. На відміну від вивчення української діаспори, польська діаспора бачить у своїх шовіністичних та «ненаукових» роботах, зокрема українців, «екстремізм із вчення Донцова», пропагує роботу В. Поліщук. Дослідження українських вчених ґрунтуються на записах та спогадах очевидців та учасників подій Волинської трагедії. Так, В.Косик у своїй роботі "Україна та

Німеччина у Другій світовій війні" [5] на основі німецьких архівних матеріалів стверджує, що конфлікт розпочався з провокації поляків, які почали винищувати українців на території Волині. У 1942 році Волинь вважався територією Польщі, а в серпні-вересні 1943 був розширений до території Галичини. Українські села у зоні конфлікту неодноразово зазнавали нападів російських та польських партизанів, що спонукало українських повстанців захищати місцеве населення. До речі, провідний сучасний дослідник українсько-польських відносин В. В'ятрович свідчить на підставі документів щодо участі у конфлікті чотирьох сторін. Він зазначає, що це були польські прикордонники, німецькі солдати, радянські партизани та українські повстанці. Конфлікт між Польщею та Україною називають війною [14, с. 39]. Важливе місце в українській історіографії посідають роботи З. Книша та В. Вериги «Про історичні долі України та українців 1939-1943 рр.». Використовуючи західні джерела автор описує причини польсько-українського конфлікту.

Праця М. Кучеріпи [38] є не менш важливою роботою на тему українсько-польських відносин в українській історіографії. Автор дуже вдало показує сліди радянської влади у польсько-українському конфлікті. На основі джерел наголошується функціонування радянської влади, соціально-економічні та духовні зміни, початок погіршення польсько-українських відносин. М. Гордієнко [16], ґрунтуючись на джерелах та свідченнях очевидців, описує події, з яких розпочався українсько-польський конфлікт.

Ю. Киричук у дослідженні «Історія УПА» [33] також торкається теми українсько-польських відносин. Вчений пов'язує ескалацію з лідерами обох національно-визвольних рухів. На тему українського національно-визвольного руху Р. Зварич зробив свій внесок у книгу «Філософські засади українського націоналізму», видану в Мюнхені 1992 р. На його думку, вона набрала обертів із 1930-х рр. Серед літератури варто згадати багатотомне видання «Енциклопедія українознавства», найповнішим документальним виданням про діяльність Гельсінської групи в Україні є збірка матеріалів видавництва «Смолоскип». Збір інформації відбувався у радянській Україні за конспірологічних обставин та

вивозився за кордон. Це певною мірою позначилося на його достовірності і призвело до неточностей та помилок. Тому використання таких публікацій можливе лише за умови зіставлення з іншими видами джерел та опублікованими монографіями та мемуарами [37, с. 40].

Однією з найвідоміших постатей в історіографії українського зарубіжжя є І. Лисяк-Рудницький. У своїй статті «Відносини між Польщею та Україною: тягар історії», яка вперше з'явилася на сторінках його збірки «Історичні нариси» у 1994 році, він досліджував велику спадщину нової епохи та початку сучасності, про становлення українсько-польських відносин у 20 столітті, з 16 по 19 століття, також посилається на те, що між двома народами не було міцних та непорушних дипломатичних зв'язків для встановлення політичних зв'язків. Українські історики західного зарубіжжя одноголосно наводять дані про наявність чотирьох політичних сил, які існують на території Західної України, зокрема німецької окупаційної влади, радянських партизанів, польського підпілля та українського національного підпілля. Політика кожної з цих чотирьох партій була спрямована на досягнення своїх цілей, іноді шляхом збройної боротьби. В. Косик [6] уперше в історії поставив питання про соціальну спрямованість. Зокрема, кровопролитні бої, погіршення міжетнічних відносин та відсутність держави завдали великих втрат мирному населенню. Д. Шанковський доповнює думку В. Косика документальними свідченнями про те, що знищення українських сіл у районі Хорми та Підляші почалося 1942 р.

Дослідники наводять численні свідчення конфлікту між двома сторонами. Окрім великої кількості спогадів учасників збройного підпілля, західні архіви містять, як слушно зауважив Т. Гунчак [22], «рівень зацікавленості цієї країни у цьому питанні» [22, с. 61]. Серед важливих архівів дослідники виділили архіви польського уряду у вигнанні (Інститут Сікорського) та Армії Крайової в Лондоні (Studium Armiji Podzemnej), документи Національного архіву Німеччини, а також архіви іноземних представництв СБВР. Загалом Т. Гунчак передбачає наявність великої кількості секретних документів як у США, так і у Сполученому

Королівстві, причому правильність цього припущення полягає у тому, що відповідно до законодавства США почали публікуватись певні документи ЦРУ.

Польсько-український конфлікт 1942-1947 років становить великий інтерес для сучасних дослідників, оскільки вважається однією з найсерйозніших тем у міжнародних відносинах. Сьогодні цей конфлікт є не лише спірним питанням між польськими та вітчизняними істориками, а й ідеологічним та політичним конфліктом, що викликає велику напруженість між народами. За часів існування Польської Народної Республіки правдивий огляд цього конфлікту був неможливий, оскільки він постійно піддавався цензурі. У СРСР дослідження з цього питання було заборонено. Радянська історіографія всіляко забороняла братися за цю тему з певних ідеологічних міркувань – не загострювати стосунки із "братськими" країнами. Допускалися лише повідомлення про злочини «націоналістичних елементів» як з українського, так і з польського боку під суворим контролем партійного лідера [42, с.890].

На сучасному етапі можна виокремити ряд науковців, що досліджують цю проблематику, а саме М. Бондаренко [11], Я. Дашкевич [24], Р. Грицьківа [19], Л. Зашкільняк [26], І. Ільюшина [74], О. Марущенка [39, 40], І. Галайчук [72], Г. Стефанюк [50], І. Цепенда [57] та інші.

Порівняно з українцями польська історіографія займає лідируючі позиції, оскільки польські дослідники більше уваги приділяють вивченню міжетнічних конфліктів. Варто зазначити, що кидався у вічі серйозний дисбаланс між двома історіографіями. Це пов'язано з тим, що Польщу репрезентували вчені з багаторічним досвідом вивчення цієї теми, а українські історики розробляли проблему у першій половині минулого століття. Б. Гуд [20], дослідник українсько-польських відносин зі Львова, «витратив деякий час» на вивчення цієї спірної теми польськими дослідниками, тому останнім часом виявив нову інформацію. Кількість джерелознавчих публікацій зменшилась [17, с.460]. Велике значення для правильного розуміння цього питання мають наукові узагальнення дослідника М. Кучерепи [38]. Дослідник О. Калішук [31, 32] наводить два підходи, розроблені в обох країнах для розуміння відносин між

Україною та Польщею. Конфлікт як боротьба за контроль над тією чи іншою територією, причому «модерністсько-поліцентричний» – його суть полягає в «...перекладанні односторонньої відповідальності на польську чи українську сторону, та природних державних вимог кожної відмови враховувати [31, с. 283]. Варто враховувати різні аспекти, що впливають на ідеальне відображення зображення. Це насамперед ідеологічні розбіжності, думки про роль Німеччини та Радянського Союзу у розпалюванні конфлікту, розбіжності у визначенні кількості жертв [28, с. 289].

Найактуальнішим питанням на сучасному етапі дослідження є причина загострення конфлікту між поляками та українцями. Українські історики, зокрема В. В'ятрович [13], Л. Зашкільняк [26], І. Ільюшин [73], О. Каліщук [31], М. Кучерепа [38], І. Патриляк [45], на основі документів, зібраних у польських та українських архівах, дуже переконливо виклали причини воєнних дій. Основними причинами ескалації воєнних дій та конфліктів сучасні історики вважають такі:

- 1) трагічне минуле обох народів, що сягає ще XVI–XVIII ст.;
- 2) програна війна з Другою Річчю Посполитою у 1918–1919 рр. та вкорінення думки про те, що поляки – найбільша перешкода на шляху до довгоочікуваної самостійної держави;
- 3) політика Польщі щодо інших національностей на своїй території, зокрема порушення автономії, реформи в галузі освіти, постійні утиски, арешти та репресії [73].

Оцінку польської політики стосовно інших народів відображено практично у всіх роботах сучасних українських дослідників. Вітчизняні вчені також акцентують увагу на ролі Радянського Союзу та Німеччини у загостренні конфлікту між українцями та поляками.

Недостатня кількість зібраної документації та мемуарних джерел досить серйозно уповільнюють майбутнє комплексне вивчення даної теми, яке не повинно ґрунтуватися на знаходженні винуватця конфлікту і перекладання провини на нього, а має бути направленим на визначення і обґрунтування

реальних причин загострення відносин, сформувані правильні висновки на майбутнє, поважати думку і розуміти протилежну сторону дослідження [38, с. 38].

Багатозначною є думка вченого Ю. Шаповала [58], яка знайшла своє відображення в статті «Чи подолано «волинський синдром?». Вчений наводить думку про те, що ті трагічні та криваві сторінки в історії обох народів не повинні драматизуватись, а мають сформувані спільну історичну пам'ять про важке минуле та подолати намагання вивчати історію екстремістським і тенденційним шляхами, подолати будь-які антипольські та українофобські точки зору в наукових дослідженнях. Даний метод допоможе змістовно розібратися із первинними причинами, визначити мотиви обох сторін, встановити етапи розгортання конфлікту, розглянути, хоч і малі, але все ж таки спроби подолання взаємної ненависті, руйнування стереотипів та досягнення певних домовленостей між українськими та польськими підпільниками. Усе це має також посприяти до написання нової, комплексної, ґрунтовної наукової збірки про відносини між українцями і поляками в період Другої світової війни та після її завершення [58, с. 314].

Слід сказати, що на сучасному етапі дослідники активно аналізують масові переселення та, зокрема, акцію «Вісла». Масові «обміни населенням», що припадають на 1944–1946 рр. знайшли своє відображення у наукових публікаціях в останні роки минулого століття та в першому десятилітті ХХІ ст. Так, наприклад, І Галайчук [72] зазначає, що вчений В. Сергійчук у своїй роботі «Трагедія українців Польщі», зводить нанівець, видумані радянською комуністичною та польською шовіністською пропагандою, міфи та намагається по-своєму трактувати ті події, які є задокументованими архівних матеріалах. Лівова частка цієї наукової розвідки приділяється саме переселенням, які відбувалися в 1944-1946 рр. Абсолютна більшість матеріалів стосується проблем виселення, розміщення та пристосування українських жителів в Українській РСР. Частина документів описує про всі аспекти адаптації депортованих українців на нових місцях.

Згодом побачила світ праця Ю. Сороки «Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939 – 1950-і роки)» [48], у якій зображувалось нелегку долю переселенців із Закарпаття на територію Радянського Союзу. Упорядник твердить, що всі переселення відбувались із грубими порушеннями норм міжнародного права та повним знищенням національно-культурного життя українців [48, с. 229].

І. Цепенда, будучи автором монографії «Українсько-польські відносини 40 – 50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз» [57], у хронологічному порядку подає документи, що стосуються насильницького переселення українців з їх обжитих земель та про наслідки для «виселенців» на нових територіях. Праці цих наповнені великою кількістю фактичного матеріалу, у них також присутні і приклади, що зображають процес переселення з одного місця на інше [57, с. 297].

Підсумовуючи весь перелік сучасної вітчизняної історіографії про польсько-українські відносини 1942–1947 рр., можна зробити ряд висновків: першочергово слід сказати, що у ХХІ ст. вчені-історики вивели дослідження даної теми на новий рівень, а сама історіографія характеризується великим поступом у документальному й концептуально-теоретичному осмисленні. У наукових працях сучасних українських істориків знайшли відображення усі складові цієї суперечливої проблематики.

Другим і не менш важливим зауваженням є те, що в історіографічній науці обох держав існують досить різні течії щодо вивчення тогочасних подій, проте більшість науковців наголошує, що не треба відкинути «окреме бачення» цього конфлікту, а тверезо вивчати його, не піддаючись ідеологізації. У вітчизняній історіографії, про причини українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни та після її закінчення, можна сказати про єдине, найбільш доречне узагальнення: «Це був комплекс чинників суспільно-політичного та соціально-економічного характеру». Тому сучасні українські історики всю свою увагу акцентують на намаганні ґрунтовного аналізу всіх чинників «важких» питань в польсько-українському конфлікті, починаючи з політики Другої Речі Посполитої

щодо українського населення в міжвоєнні роки. Саме з цього періоду, як вважають науковці, слід починати комплексне вивчення українсько-польського антагонізму [55, с. 459].

Актуальним залишаються і дослідження ролі «третьох сил» у наростанні конфлікту, які всіляко перешкоджали спробам компромісу між ворогуючими сторонами, зривали окремі, невеликі спроби домовленостей. Проте всі ці аспекти вивчення даної проблематики потребують подальшого збору джерельної інформації задля комплексного вивчення трагічної історії обох держав. Тому слід сказати, що тема українсько-польських відносин під час та після Другої світової війни не втратила своєї актуальності й сьогодні. Зрештою, справді дружні стосунки між двома країнами вимагають змістовного розгляду трагічної сторінки їхньої історії.

Аналізуючи роботи зарубіжних дослідників, не можна не погодитися, що в них більше наукової мудрості з цього питання. Найактивніше над цією темою працюють польські дослідники, які діляться на два табори. Найбільшою з них є націоналістична орієнтація, яка привернула увагу багатьох істориків. Дослідники цього напрямку багато працювали над збиранням мемуарної, а також документальної та фактографічної інформації, що міститься в різних архівосховищах, особливо в архіві СБУ в Рівненській області. Розпад Радянського Союзу та Варшавського договору спричинив появу численних наукових публікацій на тему українсько-польських відносин. Адже за роки існування Радянського Союзу та соціалістичного табору на цю тему було накладено табу з ідеологічних міркувань – розвиток братерських стосунків із ПНР. Ця тема, якщо її дослідити, створює негативний образ «буржуазних націоналістів» в Україні та Польщі лише під наглядом керівництва Компартії. З поваленням тоталітарної системи та встановленням Польської Республіки ця тема набула великої актуальності. Проте, через їхні ідеологічні переконання, дослідники часто зображували українських націоналістів винуватцями кривавих протистоянь. Вони підкреслювали наявність суто антипольської діяльності УПА та так званого наказу Дмитра Клячківського (Клима Савура) про збройну

деполяцію земель Західної України. Часто в наукових публікаціях автори спотворюють факти, зображуючи їх через власну точку зору. Автори також часто перебільшують події українсько-польського конфлікту та перебільшують дані про людські втрати.

Сьогодні польські історики роблять важливий крок до розгляду цього питання, розглядаючи та вивчаючи його не крізь призму власних переконань, а через факти страждань і жертв з українського боку. Не можна не згадати і деяких західних дослідників, таких як Т. Снайдер, Д. Тоттл і Ф. Тера. Вони по-різному оцінюють ці події, називаючи винними то одну, то іншу сторону, наголошуючи на ролі Радянського Союзу та Німеччини в ескалації конфлікту.

Не менш важливими є праці закордонних українських істориків, які під впливом різних обставин були змушені емігрувати до країн Європи та Америки. Переважна більшість таких творів написана колишніми воєнками ОУН-УПА.

Наприкінці Другої світової війни збройні сили українських націоналістів увійшли у світ, вільний від радянської диктатури. Вони писали про національно-визвольний рух українців, що спричинило значну популярність українського підпілля в західному суспільстві. Про визвольну боротьбу українського народу заговорили й у США. Уряд США також зацікавлений у боротьбі ОУН і УПА. Мемуарні джерела також репрезентують імміграційну історіографію. Їх автори – колишні бійці українського націоналістичного підпілля та пересічні громадяни, які знайшли порятунк від радянської тоталітарної системи в країнах Заходу.

Якщо в наукових публікаціях є значний фактичний матеріал, то мемуаристика описує певні місцеві події локального значення. Проте їх відмінною рисою є описи, дані під впливом суб'єктивних переконань самого автора. У спогадах детально розповідається про жорстоке поводження обох сторін із цивільним населенням, вказуються тортури та жертви, їхні імена, прізвища та роки народження.

Проаналізувавши сучасну українську історіографію, можна зробити певні узагальнення, що вона значно розвивається, відкидаючи нав'язані радянською

владою міфи та стереотипи. На сучасному етапі досліджень вітчизняні вчені відкидають ідеологічні аспекти дослідження. Намагаються якісно вивчити наслідки конфлікту між українцями та поляками. Документи аналізують та систематизуються, містять інформацію про місцеве припинення вогню та невеликий позитив у українсько-польських відносинах того часу. Автори дуже ретельно виявляють соціальні, побутові та політичні причини протистояння, зазначаючи, що вони сягають міжвоєнного періоду. Деякі дослідники вважають найважливішою причиною конфлікту колоніальну політику Другої Речі Посполитої та її стосунки з непольським населенням цього регіону. Актуальними є і наукові розвідки, присвячені репортажам про роль «третіх сил» у ескалації конфліктів. Вітчизняні вчені схиляються до думки, що Німеччина та Радянський Союз були зацікавлені в розпалюванні ворожнечі та не бажали сильних національних рухів на окупованих територіях. Іншим феноменом є встановлення та врахування факторів, що дозволяють уникнути конфлікту та вивчення історії збройного протистояння на локальному та регіональному рівнях.

Тому варто сказати, що тема українсько-польських відносин є однією з найбільш неоднозначних тем в історіографії. Для того, щоб повністю вивчити дану проблематику, потрібне спільне зусилля як українських, так і польських вчених для того, щоб трагічні сторінки нашої спільної історії залишились в минулому, а між двома націями процвітали дружні відносини.

Розділ 2.

ДРУГА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПРИЧИНИ ТА ХІД В 1942–1944 рр.

Українсько-польські міжетнічні конфлікти, що відбувалися під час Другої світової війни на Волині, Східній Галичині, Холмщині, Підляшші, Надянщині та Лемківщині, залишаються не тільки дискусійною, але й найважливішою темою в історіографії. Не заглиблюючись в передумови конфлікту, зазначимо лише, що він мав глибоке історичне коріння і торкався практично всіх сфер суспільного життя – політичної, економічної, соціальної, етноконфесійної, культурної тощо.

У Речі Посполитій у міжвоєнний період українці постійно нагадували польському суспільству, що український народ має право бути господарем на своїй землі. Інша справа, що відродившись як нація, поляки не хочуть чути подібне від інших народів, які їм належать. Вони навіть не «почули» заклик українського посла до польського парламенту: «Присягаємо нашому народу боронити його права, скільки ми маємо сил для боротьби з тими, хто шкодить нашому народу... Ми твердо заявляємо: Земля, яку сотні років потомив наш народ, кров'ю" Я полив її, вона належить тільки нашому українському народу; окупація і колонізація українських земель Польщею відібрала землю нашого безземельного і малоземельного народу, позбавила його єдиного – засобів до існування... Ми заявляємо польському народу, що наш український народ ніколи добровільно не прийме того, що з ним діється, і що він завжди буде боронити його права...» [27, с.267].

Лідер ревізійної течії в ОУН І.Мітринга вважав польський національно-визвольний рух важливим військовополітичним чинником і вже у 1940 р. пропонував виробити платформу для спільної боротьби проти Німеччини й СРСР. Позицію даної групи віддзеркалювала формула: «Разом з поляками, французами, народами СРСР – за вільну Європу без Гітлера і Сталіна. Це наше місце» [31, с.14]. Конструктивну позицію займали також голова УНКДО В.Мудрий і митрополит А.Шептицький. До речі, весною і влітку в присутності

глави УГКЦ і функціонера Союзу збройної боротьби В.Пеховської відбулися дві зустрічі сторін для полагождення українсько-польських стосунків.

У період Другої світової війни українці та поляки виявилися заручниками вкрай складних міжнаціональних взаємин, які формувалися протягом століть і були успадковані поколіннями ХХ ст. Причин конфлікту багато. До них слід віднести: 1. Драматичну історію польського і українського народів у XIV–XVIII століть, заповнену польською експансією в Україну, селянсько-козацькими бунтами і повстаннями, що придушувалися у потоках крові і залишили у свідомості багатьох поколінь незабуті взаємні кривди, почуття соціальної несправедливості [52, с. 145]. 2. Досвід і уроки програної українцями війни з Польщею в 1918–1919 рр., які вказували на Другу Річ Посполиту як одну з головних перешкод у побудові незалежної України. 3. Неврегульовані загальнополітичні умови після Першої світової війни, що позбавили українців власної державності. Версальська система не повною мірою реалізувала відомий лозунг Мадзіні “Кожній нації – держава” [51, с. 146]. 4. Національну політику Другої Речі Посполитої на східних територіях, що ґрунтувалася на засадах націоналізму і усунення інших національностей від участі в державному і громадському житті (справа автономії та самоврядування, проблема земельної реформи, освітня політика, порушення громадянських прав і свобод, репресій проти українців). Вона не ліквідовувала давні суспільні конфлікти, а навпаки, їх загострювала. Польські урядові кола, грубо порушували міжнародно-правові зобов’язання, зокрема підписаний у Версалі 29 червня 1919 р. особливий договір «Про захист прав національних меншин», прагнули добитися однонаціональної Польської держави. З цією метою у міжвоєнний період (20–30-ті роки ХХ ст.) громадян Польщі української національності обмежували в політичних і соціально-економічних правах, піддавали пацифікаціям, репресіям, забороняли діяльність деяких українських політичних партій, громадських організацій, кооперативних товариств, нищили українське шкільництво. Шовіністична політика польської влади та низки польських громадських об’єднань породжували в українців неприязнь до носіїв такої політики. Незважаючи на

готовність значної частини українців до виконання громадянських обов'язків щодо польської держави, українське суспільство як загал ніколи не визнало легальності польської влади на західноукраїнських землях, трактуючи її як загарбницьку [53, с. 246]

Для польської громадської думки однією з причин є те, що поляки зробили значний економічний і культурний внесок у розвиток цих земель під час їх багатівікового перебування у складі Польщі, що створило таке враження на польську сторону, тобто жодна країна не відмовиться від пожертв. Таким чином, з моменту поразки у вересні 1939 р. ніхто на польській землі не хотів сумніватися, що ці території можуть чомусь не бути поверненими Польщі після переможної війни «західного союзу» [42, с.137].

Ще у 1930 р. у Празі та інших часописах США, Канади та Бразилії була опублікована стаття «Пацифікація Східної Галичини» такого змісту: «Уряд Пілсудського рішився одним замахом ліквідувати українське питання в Польщі. Він вислав на українські терени карні експедиції поліцейських відділів і кавалерії, які чинили страшні спустошення на землях Східної Галичини; нищили культурні й господарські надбання українського народу й люто катували мирне українське населення... Вибрано насамперед ті повіти, села та міста, де українське населення національно найсвідоміше і де найкраще розвинена культура й господарська діяльність...» [52, с. 401].

Заборонили вживання таких термінів, як «українець» і «Галичина», натомість насаджували поняття «русинів» і «Східної Малопольщі», сейм Галицького краю, Намісницьку колегію ліквідовано і єдину країну поділено на провінції. Щоб збільшити кількість поляків у краї, до Львівської губернії приєднали західні повіти з переважно польським населенням. Була серйозно порушена стаття 109 польської Конституції, яка декларує національні права громадян, визнання національних традицій, рідної мови та релігії. Ці та інші конституційні норми не реалізуються на практиці, влада «закриває очі» на численні факти дискримінації українців за расовою ознакою, прояви національної нетерпимості, заохочує кампанію переслідувань учасників

українського державотворення, укр. колишніх вояків Галицької армії. Архівні документи та спогади свідчать про масове звільнення українців державними органами та адміністрацією за відмову від прийняття присяги на вірність Другій Речі Посполитій. На всій території краю були введені надзвичайні суди, створювалися концтабори, провадилися облави, арешти, обшуки. Польська влада посилила цензуру, наклала заборону на випуск українських газет

«Громадський голос», «Українська думка», «Діло», «Свобода», «Воля» та ін. Усі ці антиукраїнські акції негативно впливали й на долю польського населення, оскільки значна його частина опинилася заручником шовіністичної політики влади та відчувала наростання ворожості з боку українців [6, с.263].

Хоча українці мали мало землі, польський уряд почав переселяти переселенців. Здебільшого це колишні офіцери та підофіцери польської армії. Син одного з військових поселенців згадував: «Ми зупинялися між Луцьком і Ковіллям, моєму батькові дали 50 га землі, а також житло в маєтку... До нас ставилися як до чужинців, зайдів, навіть був ворогом. на той час для українців «не було жодної землі», вся земля була «tylko dla Polakow»» [2, арк.68].

Також додано релігійний контент. Якщо в тій же Галичині стосунки між українцями-греко-католиками та поляками-римо-католиками були толерантними, то відносини між православними українцями та поляками-римо-католиками були більш гострими. У період становлення польської національної держави на початку 20 ст. Українська Православна Церква та культурні інституції інших народів (на той час у Польщі проживало близько 6 млн українців і 2 млн євреїв) вважалася непотрібною. Як наслідок, протягом 1937–1938 рр. у Польській державі було знищено понад 150 православних церков.

«Ніхто не дасть українцям автономії в Польщі» [51, с. 87]. Щодо ставлення поляків, то секретна доповідь генерала. Прем'єр-міністра Владислава Сікорського, видається лише вищим урядовцям Польщі. У цій записці від 19 листопада 1942 р. намагається пояснити, що польсько-радянська угода від 30 липня 1941 р. не повинна бути просто тимчасовою угодою, а «жити

в них». Говорячи про короткочасне партнерство Петлюри і Пілсудського, Сікорський сказав, що все закінчилося провалом.

Зрозуміло, що політика Сікорського щодо Радянського Союзу виключала будь-яку можливість польсько-українського діалогу, метою якого було досягнення порозуміння між двома країнами. Виявляється, що єдине, що можуть зробити обидві сторони, це максимізувати вплив своїх підпільних сил на окупованих територіях, і ця діяльність призвела до кривавого, добре задокументованого протистояння між поляками та українцями. Водночас польський уряд заохочував польські підпільні організації до співпраці з українцями, ретельно налагоджуючи з ними стосунки. Ці дії не повинні зв'язувати Польщу ні політично, ні військово, оскільки лише уряд може укласти обов'язкові угоди. Поляки, очевидно, вважали, що час на їхньому боці, тому неохоче дали українцям будь-які обіцянки [53, с. 150].

Досі найбільше дискусій між істориками та громадськістю викликає оцінка української націоналістичної ідеології та практики. Внаслідок невдалої боротьби за державність у 1918-1920 рр. в українській політиці виникли радикальні напрями, спершу в Українській Військовій Організації (УВО, 1920 р.), а з 1929 р. в Організації Українських Націоналістів (ОУН), яка прийняла " революційної ідеології «цілісного націоналізму» та взяли позиціонування гітлерівської Німеччини, яка, на думку її лідерів, була єдиним чинником, здатним створити можливість для появи в державі хоча б частково залежних, але соборних українців. Перший з'їзд ОУН (1929) визначив головні завдання – створення «Соборної Української Народної Держави» шляхом «національної революції», «усунення всіх окупантів з українських земель» і встановлення «національної диктатури» «укр. Етнографічна територія». План передбачав «повне ув'язнення всіх українських селян» під час національної революції, визначав «історичних ворогів» України, на першому місці – Польщу та Росію, але не конкретизував методи таких дій [71].

Цікавою є інформація, подана в пропагандистських директивах щодо слов'янських меншин східних земель, поширених напередодні війни: «Поляки й

українці на землях південно-східної Речі Посполитої становлять такий змішаний елемент розміщення поглядів без кордонів, які можна розділити на Дві нації відокремлені одна від одної...В усякому разі не варто розглядати проект такого переселення польських і українських елементів, запропонований українськими окремими чинниками для створення суто українського національного простору на території Польської держави. З погляду польських державних інтересів корисніше було б подальше перемішування польського й українського населення на всій польській державній території, шляхом переселення певної частини українського населення з південно-східних земель на цю територію, на зах. і на північ від Польщі, особливо промислові центри, як ми спостерігали до війни на території Центрального промислового району (ЦПО) [56, с.43–44].

Початок радянсько-німецької війни та виступ ОУН на боці нацистів ще більше ускладнили українсько-польські відносини та погіршили ставлення поляків до українців. За повідомленнями польського підпілля, переважна більшість українців Східної Галичини та Волині з ентузіазмом зустріла німців. У селах будували тріумфальні арки, скидали кургани, виставляли хрести з пам'ятними дошками. Мешканці в захваті та сподіваються, що Україна нарешті стане вільною. Зрештою, у вересні 1939 року поляки в багатьох частинах західної Польщі так само щиро вітали німців і сподівалися на краще життя. Фактично представники обох фракцій ОУН до певного часу свідомо співпрацювали з німцями, намагаючись через них озброїти українську молодь, даючи їй мінімальний вишкіл і використовуючи створені таким чином збройні формування в потрібний час, коли обидві сторони воювали з тоталітарними християнами. Ці наміри визначили й пізнішу діяльність УЦК на чолі з В. Кубійовичем, спрямовану на створення у 1943 р. відділу «Галичина».

Прелюдією конфлікту на Волині в 1943 р. стали події, що розгорнулися за рік до того на території Холмщини, Підляшшя, Замостинщини, Люблінщини. В листопаді 1942 р. німці здійснили акцію виселення 200 тис. поляків з чотирьох повітів Люблінського дистрикту. Планувалось, що місце поляків займуть німецькі селяни-колоністи. В акції виселення гітлерівцями були широко задіяні

українські поліційні та адміністративні сили. Відібрану ж у поляків за мовчазної згоди нацистів землю поступово почали займати українські поселенці з навколишніх територій. Ці факти дали підстави керівникам польського підпілля вдатись до відплатних акцій проти українців, застосувавши метод збірної відповідальності. Як бачимо, перший міжетнічний українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни стався внаслідок очевидної німецької провокації, на яку піддалися політичні лідери обох народів. Жертвами різанини на Холмщині та Люблінщині впали 2 тис. українців, ще тисячі перетворилися на біженців [38, с.36].

Не можна полишити без згадки поширений у певних верствах населення в Україні (переважно на сході та півдні) і в Польщі погляд, що першопричину кривавої різанини, етнічних чисток, народобивства тощо слід шукати в «злочинній ідеології ОУН, яка зуміла збунтувати велику частину західних українців проти поляків, а як не збунтувати, то терором примусити до виступів проти них». Продовженням цієї тези слід вважати твердження про те, що ОУН-Бандери «скористалася геополітичною ситуацією і німецькою окупацією спірних теренів, аби реалізувати акцію етнічної чистки польської меншини в селах і малих містечках» [56, с.43–44].. При цьому часто не враховувалося, що лише велика, добре організована і добре озброєна повстанська армія могла здійснити таку масштабну антипольську акцію, що виявилось через свідоме неприйняття ОУН(Б) до початку 1943 р. з широкого розгортання партизанської боротьби фактично виникло лише навесні та влітку 1943 р. Так, наприклад, українські науковці схильні вважати, що про давно заплановану ОУН – навряд чи варто говорити. Крім того, варто зазначити, що аналіз внутрішніх документів ОУН та військово-геополітичних реалій того часу показав, що ОУН-бандерівці та командування УПА були більше зацікавлені у боротьбі з поляками для спільної боротьби проти Радянського Союзу чи проти Радянська влада в ОУН Замість відкриття антипольського фронту вони погодилися зберігати нейтралітет. У рішеннях другої конференції ОУН-Б від березня 1942 р. так і було записано:

«домовитися з поляками про спільну боротьбу проти СРСР або про їх нейтралітет у боротьбі ООН проти СРСР» [42, с.138].

Переважна більшість української та польської інтелігенції співпрацювала з окупантами. Багато диктаторів у В'єтнамі та мер за вказівкою патріотичних організацій наказували німецькій владі захищати своїх співгромадян і сіяти проти них насіння недовіри. Не можна недооцінювати роль нацистів у розпалюванні взаємної ненависті між українцями та поляками на території етнічно неоднорідного населення. Окупаційна влада застосовувала різну тактику проти кожної етнічної групи. В умовах існуючої міжнародної напруженості відповідальність за злочинні дії посадових осіб окупаційної влади несуть передусім пересічні українці чи поляки, а не німецькі окупанти, а етнічні спільноти, в яких ці посадові особи проживають. У той час польська підпільна газета дуже влучно прокоментувала: «Звичайний поляк у Львові бачить, як «працює» українська поліція, виконуючи німецькі накази, і в ньому зростає ненависть до українців. Той самий поляк, якщо живе в м. Варшава, побачивши, що наробила польська поліція, ніхто вже не буде називати його поляком, він матиме ненависть до своїх земляків...» [30, с. 99].

У польському звіті за квітень 1943 року говорилося, що «совет» брав участь у деяких з найкривавіших операцій Воїна. Німці також грали в гру «розділяй і володарюй» у своїй політиці щодо України та поляків, загострюючи і без того напружені відносини між двома народами. Наприклад, коли українська поліція (близько 5 тис. осіб), створена з місцевого населення, покинула свою поліцію, щоб приєднатися до українського націоналістичного повстанського руху (19 березня – 14 квітня 1943 р.), німці організували польську поліцію, створену місцевими жителями. Населення з Познанського регіону та фольксдойчі. Члени цих поліцейських відділів ходили вулицями міст і сіл Волсіні, розмовляючи польською мовою та співаючи польських пісень, викликаючи незначну реакцію українців. Це не означає, що терористичні акти України проти польського населення виправдані [56, с.63–67].

Протягом 1942 – початку 1943 р. нацисти провели остаточну «чистку» своїх адміністративних установ на Волині від «ненадійного» українського елемента. Місце українських чиновників зайняли поляки. Частина польських чиновників підтримувала тісний контакт з національним підпіллям, зокрема з Армією Крайовою (АК). За завданням цієї організації вони здійснювали саботаж, займалися антинімецькою розвідкою, шкідництвом, одночасно не без успіхів переконуючи гітлерівців у тому, що будь-які збитки, завдані Німеччині «справа рук українців». Створення польського (за національною належністю більшості працівників) адміністрації та формування з місцевих поляків батальйонів допоміжної поліції (замість української допоміжної поліції, яка в березні 1943 р. перейшла до УПА) дало змогу керівництву АК сподіватися на швидке захоплення влади в краї у разі ослаблення Німеччини. На жаль, впродовж усієї війни лідери польського руху опору так і не відмовилися від великодержавних претензій на етнічні українські землі.

У 1942 році найбільші проблеми були на Холмщині. Потужні українські об'єднання, спілки, робота українців в органах влади на місцях не подобалося полякам-підпільникам [8, с.148–153.].

Поляки вважали українців колаборантами, та почали боротися і проти них, і проти німецьких окупантів. Жертвами польського підпілля стали активісти українського національного руху, представники місцевої влади українські війти, службовці, поліцаї [9, с.1–4].

Крім того, на початку 1942 року на Холмщині розгорнули діяльність партизанські радянські та польські прорадянські загони, так звані «польсько-большевицькі банди». У документах українського підпілля засвідчено, що почали діяти на Холмщині й Підляшші озброєні «банди» кількістю від 10 до понад 100 бійців (втікачів-полонених радянської армії, з парашутистів та поляків, які нападали на населення, станції, українську поліцію, грабуючи їжу і одягу. Були українських священиків, поліцаїв та «насилування жінок» [10, с. 68]. На середину 1942 року на Холмщині зафіксовано випадки кривавих розправ «польсько-большевицьких банд над українськими активістами».

Польське національне підпілля не підтримувало польських прокомуністичних партизан, проте українці вважали, що нищать їх, нападають все одно поляки, і серед польського національного підпілля, і радянських партизанських формувань, і навіть німецької поліції.

Хоча, відповідальність за жертви, перш за все повинна нести радянська та німецька влада. І загиблі фактично були жертвами не польсько-української війни, а Другої світової.

Провідники українського підпілля вважали, що винні польські підпільники, які партизанськими діями проти німецьких окупантів, сприяли репресіям мирних українців.

Присутність радянських партизанів на Волині наприкінці 1942 р. також різко погіршила тут стосунки. Більшовики тут, як і скрізь, нічого не зробили, але внесли в життя села терор " [56, с. 35].

Довгий час було спокійно. У доповіді представника польського уряду Уоррена зазначалося, що «у другій половині 1942 року, здається, польський конфлікт не дійде, і можна якось розумно вирішити справу» [15, с.69].

Один із головних діячів ОУН Волині Ростислав Волошин розповідав про 1942-1943 роки, що польські поселення стали опорними пунктами радянських партизанів [15, с.70].

Референт ОУН ПСУЗ Василь Івахів так описав тяжку ситуацію у Волині наприкінці 1942 р.: «Німці застосовували жахливий терор проти українців на Волині та Поліссі, в чому допомагали поляки. участь у комуністичному підпіллі та так званих каральних експедиціях до німців.Блазня ОУН не вживала активних заходів проти тероризму.В результаті люди сміялися з оунівців і називали їх мучениками — апостолом, який дозволив собі бути безкарно вбитими». Таким чином, слідом за Холмщиною польсько-українське протистояння 1942 р. швидко загострилося і на Волині.

Восени 1942 року почалися конфлікти в Надсянні та Підляшші. З листопада 1942 року по лютий 1943 року нацисти вигнали поляків із деяких сіл і замінили їх українцями. Підрозділи Армії Крайової вважали, що це «українці

співпрацюють з німцями проти поляків», і почали відплату в березні 1943 року, що завершилося масовими вбивствами українців. Через криваву розправу тисячі земляків були змушені тікати на Волинь. Так інформація про винищення українців поляками дійшла до цісарської ради «Україна». Еріх Кох, голова місцевої окупаційної влади, відомий своєю ненавистю до України та проводить надзвичайно жорстоку окупаційну політику. «Треба зробити так, щоб поляк, який зустріне українця, захотів його вбити, а українець, який побачить поляка, горить бажанням його вбити», – сказав німецький губернатор у своїй політиці, сказаній у формулі.

«З метою запобігти можливому виступу українців, – зазначено у жовтні 1942 року у вказівках керівництва Армії Крайової у Перемишльському повіті, – слід знешкодити всіх їх провідників, в кожному разі ізолювати». На Холмщині у перші місяці 1943 року вбито біля ста українців-громадських діячів. Польські партизани провели сплановану акцію знищення всіх видатних представників української інтелігенції. Правові ЗМІ неодноразово повідомляли про більш помітні вбивства. Найважливішими є вбивства полковника Ю. Войнаровського та доктора М. Струтинського. Є багато випадків, коли польські бандити винищували цілі українські родини.

Перші вбивства польських селян на Волині відбулися наприкінці 1942 р. під впливом згадуваних подій на Холмщині та Люблінщині. У березні 1943 р. відбулися масові вбивства поляків у Сарненському та Костопільському районах Рівненської області. В краї поширювалися чутки, що на Великдень українці вчинять повсюдну різанину поляків. Польські селяни почали масово втікати до міст, містечок і більших сіл, в яких керівництво АК активно створює самооборонні загони. Останні, щоправда, не обмежували свою діяльність оборонними акціями. Протягом першої половини 1943 р. на Волині було організовано понад 100 самооборонних польських баз, окремі з них охороняли по декілька тисяч бійців. Найбільші бази були у Пшебражі, Біліні, Вербі, Іваничах, Порицьку, Купичеві, Римачах, Ягодині та інших поселеннях [38, с. 37].

Тому серед фактів, які зумовлюють надзвичайну гостроту конфлікту, слід назвати частку землі та іншого майна в руках різних категорій населення та соціальну та національну напругу, що виникла перед війною. Політика польської держави, а також німецько-фашистських і російсько-більшовицьких елементів свідомо розпалювала міжнародну ворожнечу. Визнання важливої ролі зовнішньої провокації не знімає питання про моральну відповідальність тих, хто піддається на провокацію, а також не звільняє істориків від обов'язку шукати сприятливе підґрунтя для її успіху. Бажання розширити територію за рахунок сусідів вважалося незахищеним і донедавна загально визнаним політичним принципом, тому польську політику під час війни не можна розглядати як прояв специфічного польського експансіонізму. Для українських самостійників, натомість, пріоритетом є не «все вороже Польщі»: протистояння Польщі стає політичним завданням лише тому, що польська політика ворожа ідеї української незалежності та цілісності. Проте більшість українських лідерів також не усвідомлюють, що перспектива довгострокової більшовицько-російської гегемонії у Східній Європі диктує необхідність Польщі як стратегічного партнера. Інша справа, що навіть маючи бажання домовитися, українцям дуже важко порозумітися з польськими лідерами, які не вважають українців рівноправними і важливими партнерами Польщі [11, с.29].

Навесні 1943 р. масовими стали напади німецької поліції на польські села під виглядом «бандерівців». За здійснені гітлерівцями злочини польські боївки та поліція згодом мстилися невинним українцям. У відповідь УПА палила польські села, маховик невгамовного насилля розкручувався. Апогеєм українсько-польське протистояння на Волині сягнуло влітку 1943 р. За неперевіреними даними на початку липня бандерівці повідомили кожне польське село, щоб його мешканці протягом 48 годин «вибралися за Буг або Сян – інакше смерть». Керівництво АК видало сувору директиву, в якій зобов'язало всіх поляків залишатися на місці свого довоєнного проживання, щоб Польща не втратила Волинь. Зранку 11 липня 1943 р. загони УПА, бульбівців і мельниківців (а то й просто озброєні місцеві селяни та різні дезертири)

одночасно напали на десятки польських поселень у трьох повітах: Ковельському, Горохівському та Володимирському. Досі серед учених точаться дискусії з приводу того, чи була акція 11 липня підготовлена керівництвом УПА, а чи радянською і німецькою агентурою в УПА. Достовірних документів, які б однозначно засвідчували наявність наказу командування УПА про знищення польських сіл не знайдено, тому це питання залишається відкритим [38, с. 37].

За словами Гжегожа Мотики, навесні, точніше у травні 1943 р., польське підпілля організувало перше впровадження принципу колективної відповідальності проти українців: «Тоді було спалено 59 українських господарств у Молозові та 70 у Стшельце. було вбито від 50 до 70 мирних жителів».

Інформація про протистояння надходила до Холмщини, Волині, Галичини, не дивлячись на відокремленість і була фактором посилення протиріч і конфлікту. Подекуди перебільшені відомості про жертви і звірства ставали полум'ям, що живив протистояння.

Широко поширений в українській історії аргумент, що конфлікт на Волині був здебільшого спричинений надходженням звісток про антиукраїнські дії на Холмщині. Часто польські історики вважають це надуманим і виправданням. Проте це підтверджено численними документами – зокрема українськими та польськими. У розлогодому аналітичному документі «Українські справи» про з'ясування причин ескалації конфлікту на Волині читаємо: «Коли ми звернулися до двох найвидатніших українських діячів колишньої Російської імперії у Варшаві, щоб пояснюють причини Волинського інциденту, наводять приклади гранатометів польської міліції в Холмському повіті за німецькими вказівками, репресії на українські села за нібито підтримку радянських диверсантів, неправомірну поведінку польських сільських лісників тощо на Волині як можливі. причиною Волинського інциденту»

Через криваву розправу тисячі земляків були змушені тікати на Волинь. Так інформація про винищення українців поляками дійшла до цісарської ради «Україна» [41, с.40].

Еріх Кох, голова місцевої окупаційної влади, відомий своєю ненавистю до України та проводить надзвичайно жорстоку окупаційну політику. «Треба зробити так, щоб поляк, який зустріне українця, захотів його вбити, а українець, який побачить поляка, горить бажанням його вбити», — так висловлюється німецький уповноважений гауляйтер щодо своєї політики..

У квітні-травні 1943 р. поляки розпочали будівництво укріплених баз «самооборони», куди німці постачали зброю та матеріально. Зазвичай ці сили не займаються самообороною, а атакують прилеглі українські села. Багато українських істориків вважають, що значною мірою саме така позиція поляків, а не радикальний націоналізм очолюваних нею ОУН(б) і УПА, була головною причиною збройних виступів повстанців проти польських колоній і с. в 1943-1944рр. Адже етнічна чистка поляків не була спланованою онівцями, а стала прямим наслідком розвитку подій під час німецько-радянської війни. У 1943 році Воррен став найбільшим вогнищем польсько-української війни.

Поступово акції українських повстанців на Волині поширилися на польських селян, причому як на колоністів міжвоєнного періоду, так і на давніше польське населення. Із лютого 1943 року антипольські акції охопили східні повіти Волині.

Для української сторони остаточне рішення про збройний саботаж було прийнято на III зборах ОУН у лютому 1943 р., і рівновага була вичерпана. Деякі дослідники вважають, що саме ці резолюції продиктували антипольську операцію у Волині. Однак їх аналіз не підтвердив це твердження. Але в польській історіографії існує широкий аргумент, що рішення III конференції містили антипольський контекст, і загалом слід пов'язувати розвиток перших сепаратистських змагань УПА з початком антипольської акції в 1943 р. [13, с. 20].

Боротьба УПА почалася з дій проти поляків, а Антипольський фронт був першим і головним фронтом на Волині, польський дослідник Гжегож Мотика об'єднав сотню «Довбешка» в першому повстанському виступі проти німців у Володимирці 1943 р. 2 Анти -Польські операції в Паросл [41, с.48]. «До рівня трагічного символу виростає факт, – пише історик, – що перша збройна акція

УПА проти німців була тісно пов'язана з першим масовим убивством поляків, вчиненим у рамках так званої антипольської акції» [41, с.48].

Однак Мотика не надав вагомих підтверджень участі бійців «Довбешка» в операціях Парослі. Ця версія спирається на численні непрямі спогади та документ, який ставить більше питань, ніж відповідей. Польські дослідники спиралися на свідчення українського повстанця Петровасиленка, який стверджував, що село Паросля знищили упійці, але сотню під командуванням «Кола» замість «Довбешка» знищив чоловік, який керував операцією проти Володимирця.З УПА. -З північних документів ми знаємо, що "Кора" – це Мельник Макар [41, с.46].

Усе вищесказане дає підстави для реконструкції подальших подій. Перші антипольські акції у Варені взимку 1943 р. були спонтанними. Одним із провокаційних факторів стала інформація про антиукраїнські операції на Холмщині. Крім того, на думку польського підпілля, радянська сторона відіграла головну роль у розпалюванні конфлікту. «Здається, немає сумніву щодо впливу радянської пропаганди, – читаємо ми в документі, – що вона рішуче сприяла передчасним націоналістичним повстанням на окупованих територіях». Аналітичний огляд польського підпілля з грудня 1943 року вказує: «Польська думка схильна визнавати більшовиків підбурювачами та таємними керівниками всіх акцій» Збройні сили Тараса Боровця брали участь у спонтанній операції, можливо спровокованій радянською агентурою, що посилювало конфлікт взимку та навесні 1943 року [64, с.178].

Далі українська поліція відійшла в підпілля, що значно посилювало створений під проводом ОУН(б) повстанський відділ, змінило розстановку сил і дало перевагу бандерівцям. Заміна міліції польськими «гранатогонами» та часте залучення німців до поліцейських антиукраїнських пацифікаційних заходів є ще одним чинником ескалації конфлікту. Крім того, навесні 1943 р. у Воррені була розгорнута мережа польських баз самооборони не тільки для оборони, а й для активних дій проти українців. Влітку розпочалася спланована антипольська операція УПА з метою зміцнення своїх сил, головним чином проти польських

колоній, які вважалися опорними пунктами польських і радянських підпільних організацій. Водночас не можна сказати, що ОУН(б) оволоділа ситуацією: незважаючи на те, що вона на кілька місяців стала найпотужнішою структурою волинського українського руху, загін Поровця та інші парамілітарні формування, чи просто група озброєних людей, пліч-о-пліч із відомчими криміналітетами, без жодного політичного підтексту [38, с.33].

Отже, бачимо, що якщо польські політики звинувачують у цій трагедії ОУН(б), то її членів звинувачують у тому, що вони не були ініціаторами чи лідерами антипольських виступів, а створювали умови для масового поширення цих виступів. На їхню думку, безпосередній поштовх дало радянське підпілля. [25, с.78]

Подальше розгортання відділів УПА на антипольських виступах та участь у них навесні та влітку 1943 р. засвідчило неспроможність польського підпілля самостійно захистити свій народ. Це спонукало лідерів SDF до співпраці з червоними партизанами. У результаті польські колонії та села на Волині стали опорними пунктами для радянських партизанських рухів, захищаючи поляків і наражаючи їх на нові операції УПА. Співпрацюючи з німцями та червоноармійцями, які вважалися головними ворогами повстанського руху, самі поляки були зараховані до ворогів.

Тодішні звіти українського підпілля у Варені зазначали: «Поляки діяли як німецькі добровольці, як червоні партизани, як самостійні збройні сили.

У листі команди УПА в червні 1943 р. було написано: «Якщо нова Гайдамаччина чи Коліївчина спалахне на українській землі, то її відповідальність ляже тільки й виключно на ті кола, які внесли політику польського визволення в антиукраїнську» табір .Московський і німецький імперіалізм, діючий сьогодні на українській території як пішаки Москви й Берліна проти українського народу»

З 11 по 13 липня 1943 року місцеві поляки влаштували масову демонстрацію. Загони УПА майже одночасно напали на понад 100 польських поселень [21, с.134].

Відтоді командування АК на Варенщині висилало старшин і рядових вояків кадрів АК для організації осередків самооборони в польських поселеннях для протистояння силам УПА. Переважна більшість польських загонів опору не витримали натиску військ УПА і були знищені. Починаючи з середини літа, а особливо з осені 1943 р., польська самооборона організовувала напади на групи та бійців УПА та марширувала українськими селами, щоб поповнити запаси продовольства. Зрозуміло, що від таких дій постраждало мирне населення України. Швидке наближення радянсько-німецького фронту змінило обстановку протистояння. Зрозуміло, що радянська влада повернеться і знову стане головним ворогом українських націоналістів, що потребує уваги з усіх боків. Таким чином, восени 1943 р. переговори між українськими та польськими підпільними організаціями відновилися. Зустріч відбулася в Галичині, де знаходяться керівники двох підпільних рухів на теренах Західної України, але серед ініціаторів їхньої зустрічі були представники українського підпілля у Варені. У звіті Волинського СБ ОУН у вересні 1943 р. автори зазначали: «Я вважаю, що політично вигідно звернутись до факторів, здатних сприяти перегляду наших стосунків з поляками, і дорогому перегляду польських лідерів, відокремлюючи їх від німців. і більшовиків, позбавили б обидві сторони значної кількості живої сили і залишили б їх морально гнилими. Важке становище сучасних поляків дає привід думати про успіх таких зусиль» [9, с.173]. На жаль, переговори знову закінчилися безрезультатним результатом, тож не змогли запобігти розвитку конфлікту, який на той час перекинувся на Галичину й охопив майже всю Західну Україну. Ситуація в Галичині в першій половині 1943 р. дуже відрізнялася від ситуації у Воррені. Здається, так само, як і на Волині, ситуацію в Галичині докорінно змінили радянські партизани. Велика група під проводом Сидора Ковпака спробувала прорватися в Карпати і закріпитися там, що змусило керівництво ОУН(б) передчасно розпочати формування повстанського відділу. Так, влітку 1943 р. в Галичині з'явилася Українська народна гвардія, яка розпочала дії проти радянських партизанів та німецьких окупантів.

Присутність червоних партизанів також активізувала діяльність польського підпілля, яке, до речі, також було значно сильнішим у Галичині, ніж у Волині. «Атаки більшовицьких партизанів, – читаємо в звіті українського підпілля за липень 1943 року, – зміцнили польську впевненість у неминучій поразці німецької держави та можливому появі польської держави» [40, с.32].

О. Марущенко зазначає, що відомий американський дослідник Джон Армстронг чи не першим відзначив: «У кінцевому результаті опосередкованим, але найбільш шкідливим результатом вторгнення Ковпака стало загострення стосунків між українцями і поляками Галичини» [40, с.32].

Ще одним чинником нестабільності Галичини в середині 1943 р. стало надходження інформації про антипольські операції у Варені. «Внаслідок Волинського інциденту поляки дуже активізувалися», — читаємо в підпільному звіті за липень 1943 року. «З Волині багато польських біженців, особливо в прикордонних Сокальському та Радехівському повітах» [18, с.40].

У документах польського підпілля також відзначається напруга в Галичині в липні 1943 р. через інформацію, отриману про події у Волсинії та перехід звідти групи втікачів.

Відносно спокійні польсько-українські стосунки в Галичині створювали передумови для зв'язку між підпільними рухами двох народів. У серпні-жовтні 1943 р. у Львові відновився переговорний процес, цього разу з польської ініціативи. З української сторони брали участь представники польської сторони Проводу ОУН Михайло Степаняк, Іван Гриньох та Євген Врецьона – представник командування «Краєвих збройних сил» при Лондонському уряді в екзилі. Під час цих переговорів Провід ОУН видав спеціальне комюніке, щоб обґрунтувати свою офіційну позицію щодо польського питання. «Розбіжності між Польщею та Україною, — читаємо в цьому документі, — сьогодні в інтересах Німеччини, а головним чином в інтересах більшовицької Москви, яка через взаємний геноцид українців і поляків прагне поневолити обидва народи. і захопити їхні інтереси. На своїх землях легше. Провід самостійницької політики ОУН засуджує взаємні масові вбивства, звідки б вони не походили, і закликає

всіх громадян України зважати на натхнення ворожнечі і дотримуватися того, що диктує інтереси національно-визвольної боротьби українського народу» [8, с.5].

Початок 1944 р. ознаменувався активізацією підпільної діяльності в Польщі та Україні, викликаною наближенням німецько-радянського фронту. На початку 1944 р. Червона армія вступила на колишні території II Речі Посполитої, а повоєнна невизначеність на міжнародному рівні в питанні східного кордону Польщі спонукала польське підпілля до проведення операції «Буря», мета якої було захопити ці території до приходу радянської влади і довести, що її польський характер [65, с.62].

Загалом 1944 рік, а точніше його першу половину, можна назвати кульмінацією польсько-української війни – вона на той час охопила найширший спектр водночас: досягнуте протистояння мало найбільший розвиток, і водночас час не зник у Воррені.

У районі Холма українські позиції були відносно слабкими та беззбройними, а бої в перших місяцях 1944 р. призвели до значного знищення українських сіл, які, на думку поляків, могли бути базами для українських розробок. Українці на Холмщині опинилися в ситуації, подібній до ситуації поляків на Волині влітку 1943 р.: з одного боку, операції зі знищення ворога в підпіллі за участю мирного населення, а з іншого — заклики до їхньої власної визвольної рух зупинявся.

У березні 1944 року польське підпілля здійснило широкомасштабну антиукраїнську операцію, яка увійшла в історичні підручники під назвою «Хрубеша революція». Її ініціатором був командир Грубешівського АК Мар'ян Голембіовський, який згодом був одним із найпалкіших прихильників польсько-української співпраці та учасником переговорів з УПА. Між 10 і 11 березня польські війська атакували села Андріївку, Березів, Берест, Верешин, Ласків, Маличі, Малків, Модрин, М'яке, Ріплин, Сагринь, Стрижівець, Теремінець, Теремін, Турковичі, Шиховичі, повністю або частково спалені. Документи українського підпілля подають різні цифри загиблих. Польський наступ не обмежився цими днями, а тривав кілька тижнів. У документі під назвою «Спис знищення сіл польськими бандами на Грубешівщині» вказано, що

за період з 10 березня до 5 квітня було знищено 36 українських сіл, замордовано 875 осіб [4, с.313]. В огляді подій у березні — квітні 1944 року зазначено, що під час польських березневих акцій «вбито около 2 000 українських селян, в тім найбільше жінок і дітей» [3, с.313]

Антиукраїнські акції на Холмщині навесні 1944 р. були не випадковими, а спланованими. Вони є частиною польського підпілля і намагаються зупинити поширення впливу ОУН і УПА. Керівництво українського визвольного руху чітко розуміло, що метою широкомасштабної «грубешівської революції» було відрізати Холмщину від Халичини і тим самим не допустити поширення українського руху. Щоб перешкодити цим спробам і надати допомогу мирному населенню, сюди було направлено відділи УПА з Галичини та Волині [7, с.145].

Напружене фронтове протистояння українського та польського підпілля завершилося переходом на інший фронт – німецько-радянський. «Прихід Червоної армії на Холмщину 17 липня 1944 р., – читаємо в повстанському коментарі, – чисельно послабив сили УПА. Конфлікт у Воррені тривав до переходу лінії фронту навесні 1944 року. Звіти того часу свідчать про складність ситуації. На Волині фронт просувався досить повільно, а часто навіть неподалік від нього розгорталася інша війна – польсько-українська. В іншому протистоянні Польщі з Україною триває вже понад три роки. Ситуація в Галичині в перші місяці 1944 р., коли протистояння ще не набуло масштабів справжньої війни, створила можливість для продовження розпочатих у 1943 р. переговорів.

Черговий раунд переговорів розпочався в лютому 1944 року і тривав до липня. Польське підпілля в Галичині повідомляло своєму керівництву про марність переговорів зі Львовом ОУН, оскільки «українці вимагають рівного суверенітету і територіального поділу для всіх сторін» [8, с.5].

Таким чином, конфлікт не вщух, а набув нового розмаху. Ця активізація призвела до зростання кількості та масштабів антипольських операцій у лютому-березні 1944 р. Одним із найвідоміших подій став напад УПА на село Ганачів (Ханачів).

Як і в інших регіонах, охоплених польсько-українською війною 1943–1944 рр., протистояння в Галичині не обмежувалося двома сторонами. Були задіяні радянські партизани, німецькі формування і навіть угорські солдати. Це лише загострить ситуацію та спровокує подальшу ескалацію конфлікту. В галицьких умовах є ще один фактор, який важко визначити. Йдеться про дивізію Ваффен-СС «Галичина», яка є структурою німецької армії, але переважно складається з українців.

Під час антипольських виступів вояки, очевидно, часто виходили поза регламентовані керівництвом українського підпілля рамки. Через те з'являлися додаткові інструкції, які акцентували увагу на тому, що:

«Не вільно:

- а) вбивати жінок, дітей і старців,
- б) вбивати родин мішаних з українцями,
- в) вбивати людей, що не тяготіють до польщини і є властиво українцями-римокатоликами.

Треба:

- а) ліквідувати сильні активні польські скупчення,
- б) вдарити по польській верхівці,
- в) в часі акції забирати зброю, муніцію і майно (худоба, безроги, збіжжя, особливо взуття і одіння)» [9, с.173]

Незважаючи на посилення риторики поляків, для керівництва ОУН було очевидно, що головним ворогом українського визвольного руху є радянська влада. У новій політичній ситуації антипольська боротьба мала припинитися. Тому в записці самооборони говорилося: «Польські акценти слід вважати другорядними». Водночас наказувалося негайно помститися польським терористам: «Негайно відповісти на польський терор проти українців і повідомити причини; Не вбивати жінок і дітей; Поляків що нейтрально або позитивно відносяться до нас, займаючи пасивну позицію щодо них» [9, с.173]. За угодою між Польщею та УРСР з вересня 1944 року розпочався обмін населенням. Поляків із Західної України переселяли до Польщі, а українців із

Польщі – до України. Щоб прискорити репатріацію небажаних українців, з кінця 1945 року комуністичний уряд Польщі вдався до використання військових для примусової депортації. Тепер відділи УПА стали обороною українських сіл від виселення. З 28 квітня по 28 липня 1947 року польська комуністична влада провела операцію «Вісла». Понад 140 тисяч українців, які залишилися на батьківщині, були депортовані вглиб Польщі. Оскільки українські території Закерзоння зараз обезлюдніли, подальша боротьба УПА є спірною. Операція «Вісла» завершила українсько-польський збройний конфлікт 1942-1947 років. Крім депортованих в ході акції «Вісла», у 1945-1947 роках, польські комуністи примусово переселили в УРСР півмільйона українців, ще 10-12 тис. цивільних загинуло. У боях із польськими військами і їхніми чехословацькими союзниками полягло 2-3 тис. українських повстанців і членів ОУН.

Проте польсько-українська війна не завершилася із припиненням протистояння в Галичині та на Волині, не зупинило її навіть закінчення Другої світової війни у 1945 році. Війна тривала ще два роки – до 1947-го. Тереном її дій стали південно-східні землі відновленої Польщі, які в термінології українського національного руху називалися Закерзонням. Причиною продовження були спроби польської влади остаточно позбутися тут української присутності.

Отже, сторонами протистояння Другої польсько-української війни вважається польське підпілля, воєнізовані структури, зокрема Армія Крайова та українське підпілля, зокрема Українська повстанська армія. У даному протистоянні між собою воювали добровільні партизанські угруповання за підтримки населення, адже втрачена була державність не тільки Україною, але й Польщею. Притримуємося думки сучасного українського історика В. В'ятровича щодо діяльності польського підпілля, як антиукраїнської, так і протикупаційної. Цілком зрозуміло, що поляки вважали, що борються з окупантами, а українці думали, що з ними.

Особливістю цієї війни також є те, що воно проходила у рамках Другої світової війни, за постійного провокативного впливу німецьких і радянських окупантів. На жаль, два близьких сусідніх народи, – українці і поляки, які роками жили поряд, не змогли об'єднатися у боротьбі проти спільних ворогів – фашистської Німеччини та Радянського Союзу.

Знання історії польсько-українських відносин потрібне обом нашим народам, особливо новим поколінням українців і поляків, котрі будуть будувати своє майбутнє. З метою подолання упереджень і усталених стереотипів у дусі поєднання і побудови добросусідських стосунків є також і показ всієї правди про події на Волині і в Східній Галичині під час Другої світової війни. Це потрібне для того, щоб нез'ясовані до кінця факти не були джерелом недовіри і упередження, не тяжіли над нашими взаємними стосунками.

Розділ 3.

«ВІЙНА ПІСЛЯ ВІЙНИ» В 1945–1947 рр.

Закінчення Другої світової війни в Європі не завадило подальшому розвитку польсько-української війни. Її географічний розмір зменшився, але стійкість усіх сторін у протистоянні не зменшилася. Вогонь конфлікту нарешті вщух у Воррені, а в Галичині він швидко згас.

Документи українського підпілля засвідчують антиукраїнську діяльність поляків, які діяли в радянських боївках чи бойових батальйонах у першій половині 1945 року. У повідомленні з Тернопільщини за травень 1945 р. говориться: «Поляки ще дуже активні в антиукраїнському плані (у формі польської міліції). Крім допомоги більшовикам, польські «стрибкові» загони стихійно вскакували в українські села, грабежі і навіть убивства мирного населення, а то й засідки й засудження зовсім невинних людей. Найактивніші польські антиукраїнські групи знаходяться в Бучацькому і Теробовельському підрайонах і в Маловодах Золотницького району. На думку оунівців, антиукраїнська діяльність поляків у боївках була інспірована польським підпіллям, тому спроби боротьби з українським визвольним рухом могли використовувати досвід німецької окупації [58, с.314].

Антипольські репресії радянської влади призвели до покращення польсько-українських відносин у Галичині. У липневому повідомленні 1945 р. зі Львівщини читаємо: "Наступ більшовиків на поляків зовсім пом'якшив їхнє ставлення до українців. У Добромірщенні стався докорінний перелом у наш бік, скликали на мітинг наших повстанців і закликали єдності проти більшовиків».

На листівці від 3 травня 1945 р. за підписом «керівника польської підпільної боротьби» ми писали: «Українці! У цей важливий історичний момент настав час стерти помилки минулого [...] Ми закликаємо вас до згуртування і згуртування наших сил проти одвічного спільного ворога обох народів – ворога Росії й національної думки – Комуни. Тепер, коли ми стоїмо в центрі боротьби, коли наші народи існують чи нема Поставимо національні суперечки осторонь, тоді як вирішальна битва сепаратних» [38, с.33].

Керівництво українського визвольного руху намагалося використати покращені стосунки для продовження переговорів, які були повністю припинені після липня 1944 року. 6 липня 1945 р. відбулися переговори в Станіславській області. Представник місцевого проводу ОУН в особі Провідника Карпат Ярослава Мельника, на жаль у документі не вказано представника корінного війська. Згідно зі звітом Ярослава Мельника про зустріч, розмова була ознайомчою і мала на меті передусім обмін інформацією між собою. Обидві сторони дипломатично відмовилися обговорювати державну власність на землю на заході України. Українська сторона запропонувала конкретні кроки для розвитку співпраці. «Щодо пропозиції підпорядкувати відділ АК «Галичина» Штабу знищення УПА, – їхні відповіді були задовільні, – читаємо в звіті, – але всі справи порядку повинні обговорюватися ними та нашим центральним суб'єктом влади. Аргументи для лояльних стосунків і усунення елемента служби зроблено, і поляки, незалежно від національності, цілком погоджуються» 1. Також кияни повідомили, що пришлють на захід своїх представників для отримання дозволу на подальші дії [64, с.39].

З цього можна зробити висновок, що польську сторону, яка брала участь у нараді, представляло не повноважне керівництво АК, а лише одна з тих груп, які продовжували діяти в умовах радянської окупації. Найважливішим результатом цих переговорів стало відновлення втраченого влітку 1944 р. контакту з польським підпіллям. Однак незабаром цей зв'язок знову став неможливим. Після масового виселення радянською владою польського цивільного населення з Галичини можливості продовження роботи польського підпілля продовжували зменшуватися, а невдовзі його структура й зовсім припинила тут діяти. Тому співпраця АК і УПА не дала конкретних результатів [73].

Тим часом поляків було вигнано з Галичини, чим остаточно закінчилася польсько-українська війна. Решта небагатьох не ставили собі за мету продовжувати боротьбу за «Польщу» цих територій, а тому не бачили в українцях ворогів. Так само представники українського підпілля не вважали їх загрозою, а навіть трактували як можливих союзників в антирадянській боротьбі.

Останнім документом українського підпілля в Галичині про поляків була відозва УПА 1947 року. «Поляки, що живуть на Україні, – читаємо в ній, – у селі, де ви зараз перебуваєте, час від часу з’являються українські революціонери. Будьте з ними дружні! Допомагайте їм, чим можете! Якщо не хочете, будьте з ними дружні, якщо ви не хочете допомогти їм проти більшовицької Росії – ворога України і Польщі – то принаймні подбайте, щоб ніхто з вас не повідомляв большевицькій владі про українських революціонерів чи населення, що їм допомагає [51, с.87].

Ніяким чесним полякам і польським патріотам українські революціонери не будуть і не будуть робити кривди. Вони карали лише тих поляків і українців, які служили большевикам, на шкоду боротьбі України зі Сталіним за державу Українського Собору Незалежності, яка б гарантувала не тільки українському народу, але всім меншинам, в тому числі полякам, життя на своїй території. Не нищити нашу революційну літературу, а читати і поширювати її! Ми, українські революціонери, простягаємо дружню руку до всіх чесних поляків, польських патріотів і закликаємо їх разом з нами проти більшовицької кінноти за створення самостійної держави українського і польського народу. Ви, поляки, маєте право і можливість прийняти або не прийняти нашу дружню пропозицію.

Останнім полем битви польсько-української війни стала етнічна українська територія у складі відновленої Польщі. Землі південно-східної Польщі, відомі в документах українського підпілля як Закерзоння, були місцем гострого протистояння між українцями та поляками в 1945-1947 роках, де співпраця підпільного руху дала конкретні результати між двома народами. Угода між Польською комуністичною партією та Радянським урядом від 27 липня 1944 р. закріпила належність цих територій до Польщі. Через півтора місяці, 9 вересня, було підписано ще одну угоду, яка передбачала переселення звідси українців на територію УРСР, а поляків – з території УРСР на польські землі [53, с.49].

Вкрай негативно цю угоду сприйняло керівництво українського визвольного руху, яке у виступі 19 жовтня 1944 р. назвало переселення засобом знищення українців і закликала до активного опору. Зрештою, саме ці договори

визначили подальшу долю Захожжя та його мешканців, а зокрема посилили польсько-українське протистояння [44, с.84].

Як і в інших регіонах, учасниками конфлікту з українського боку є структури визвольного руху – ОУН та УПА, а також мирне населення. З огляду на те, що протягом 1945–1947 рр. територія досить чітко контролювалася українським підпіллям, інформації про діяльність типових самостійницьких українських збройних формувань чи злочинних угруповань у 1943–1944 рр. було мало.

З польського ж боку палітра учасників була значно ширшою. Це – військові формування польського антикомуністичного підпілля, так само неоднорідного. Воно було представлене як продовжувачами АК – організацією «Вольносьць і незавіслосць» (ВіН), так і крайніми правими «Народовими Сілами Збройними» (НСЗ) чи лівими «Батальйонами хлопськими» (БХ). Також тут діяли офіційні формування польської держави: Військо Польське (ВП) та його допоміжні структури: Міліція обивательська (МО), Охотніча резерва міліції обивательської (ОРМО), сили безпеки польського комуністичного уряду Ужонд безпеченства публічного (УБП) та Корпус безпеченства вевнешного (КБВ). Активними залишалися звичайні кримінальні банди, котрі посилили свою діяльність у момент повоєнної розрухи [69, с.139].

Широке коло учасників конфлікту, іноді пряме і постійне опосередковане залучення третьої сторони Радянського Союзу внесли значну інтенсивність конфлікту і, як і раніше на інших територіях, призвели до значних втрат мирного населення. У Захоні український визвольний рух оформився значно пізніше, ніж в інших частинах Західної України. Так, коли весною 1944 р. на Холмщині почалося масове знищення українських сіл, на їх захист було направлено відділи УПА з Волині та Галичини, і вже в безпосередній боротьбі почалося створення перших місцевих відділів. На півдні цих земель, у Надсянні, кілька місяців тривав мир. У липні 1944 року тут почали створюватися повстанські відділи. Головною причиною був не конфлікт із поляками, а наближення фронту та підготовка українського визвольного руху до нових умов діяльності [51, с.87].

Саме бажання уникнути репресій комуністичного режиму та мобілізації Червоної армії спонукало велику кількість українців приєднуватися до повстанців, особливо тих, хто був відомим в антирадянській діяльності чи співпрацював з німцями. Ще однією причиною розвитку УПА тут є концентрація біженців із Західної України, які з різних причин хочуть приєднатися до повстанців. Тож місцевий провід ОУН наказав своїм членам української міліції залишити станцію, піти в підпілля і спробувати приєднатися до відділу УПА.

Повстанські відділи розбудовувалися неймовірною швидкістю: на серпень 1944 року було 11 повстанських відділів загальною чисельністю близько 2 тис. чоловік. Одним із головних організаторів був Василь Мізерний – «Рен», який зв'язався з домівкою УПА і звітував про виконану роботу. Можливо несподівано для себе він отримав таку відповідь: командування повстанською армією пов'язане з переходом під більшовицьку владу, і не планує створювати нові дивізії, навпаки, намагається максимально обмежити їхню кількість. підрозділи вояків, готових до жорсткого протистояння під більшовицькою окупацією. Ці зауваження ґрунтуються на розумінні істотної різниці між новою ситуацією повстанської боротьби та боротьби проти німців.

Тому керівництво визвольного руху не буде будувати широкі збройні сили на Законні. Іншим свідченням є те, що тривалий час, аж до кінця 1945 р., дивізії на цих теренах були при командуваннях Галицького та Варенського військових округів («Буг», «Маківка» – УПА – Захід, «Турів» – УПА – Північ). Мабуть, цього достатньо, щоб утримувати тут оунівське підпілля. Тим не менш, новосформована сотня увійшла до складу Союзної армії, пройшла необхідну військову підготовку і 24 вересня 1944 року за наказом штабу Союзної армії двома групами вирушила на схід, перетнула лінію фронту. Вони повернулися до Зака Зонні в листопаді-грудні 1944 року.

Упродовж зими 1944–1945 рр., оскільки зима не була сприятливою для партизанської боротьби, а до січня 1945 р. ці території були безпосереднім плечем радянсько-німецького фронту, сили УПА на Законні не проявляли

особливої активності, що призвело до Червона Армія в регіоні Війська і НКВС були сильно насичені. З лютого цього року було посилено охорону радянсько-польського кордону, роз'єднавши структуру та керівництво Визвольного руху Законня. Це змусило Провід ОУН у березні 1945 р. реорганізувати місцеві осередки ОУН і об'єднати їх у самодостатню Захсонську крайову структуру, яку очолив досвідчений підпільник Ярослав Старух – «Стяг». Тим часом відділ УПА створив окрему структурну одиницю лише в жовтні. Імовірно, керівництво повстанської армії досі не вважає за доцільне розбудовувати тут власну мережу [57, с.97-109].

Польський терор, який почався в перших місяцях 1945 року, був фактором, який змінив уявлення про необхідність присутності збройних сил на Законні. У документах українського підпілля жертвами польських нападів цього періоду згадуються Завій (напад на село було здійснено 19 січня 1945 р.), Середниця (3 лютого 1945 р.), Пашова (1945 р. 16 лютого). у доповіді керівника надрайону «Холодний Яр» про операцію в останньому селі читаємо: «16.ІІ.45 р. близько 150 польських міліціонерів оточили село і увійшли перевіряти. Ходили по селу, грабування людей їжі та побиття вкрай дурними способами.

Після цього почали палити хати і рабувати все добро, що населення рятувало. Хто гасив вогонь, до того зараз стріляли з ППШ». Загалом акції охопили кільканадцять сіл Надсяння. На думку історика Євгена Місила, «відразу після того, як ці терени покинула Червона армія і розпочалася акція переселення до СРСР, почалися посилені напади на українські села. Вони мали одну основну мету – силою змусити українців виїхати з Польщі» [57, с.141].

Про ці антиукраїнські виступи розповів у шокуючо відвертих спогадах один із учасників, вояк польського підпілля Стефан Домбський: "Немає жалю і вибачень за ці дії", – написав він. – Не можу поскаржитися і на своїх товаришів. Перевершив себе лише "Твардія", яка має особисте невдоволення українцями. Коли ми зайшли в українську хату, наш «Вілусько» збожеволів. З добре розвиненою статурою, схожою на горилю, кожен раз, коли він бачить українця, його очі вириваються з орбіт, а з розкритих губ починає капати слина,

створюючи божевільне відчуття. Ми з «Луїсом» більшу частину часу стояли під вікнами та дверима, а натомість старий ножар «Твардій» із львівського Пасіка, неприємний, кидався на скам'янілих українців і рубав їх на шматки. Він розпорював їм живіт або перерізував горло з безпрецедентною майстерністю, поки кров не забризкала стіни. Він був настільки сильним, що часто використовував звичайну лаву замість ножа, яким розколов собі череп, як макову голівку. Одного разу три українські родини збираються в хаті, «Твардій» вирішує вбити їх «забавою». Він одягнув капелюха, який знайшов на полиці, взяв зі столу скрипку й почав грати. Він поділив українців на чотири групи і, як грала музика, наказав співати «Ось гори, там долини, Україна буде в дупі...» Під моєю погрозою пістолета бідолаха співав аж до вікон. потряс. Це їх остання пісня. Після концерту «Твардій» взялися за роботу, і ми з «Луїсом» побігли у фойє, щоб він нас помилково не вбив» [27, с.267]

Масштаби антиукраїнського терору стрімко зростали і навіть привернули увагу радянського керівництва. У звіті про переселення на ім'я Микити Хрущова зазначалося: «Від другої половини лютого цього року до українського населення Перемишльського повіту, яке має бути евакуйоване в Україну, застосовується нелюдський терор. У численних випадках населення масово вбивають, а майно і худобу грабують» [27, с. 267]

Страх зростав, досягнувши піку навесні 1945 року. 3 березня село Павлокома зазнало жорстокого нападу, жертвами якого, за різними даними, стали від 366 до 500 українців. Село стало символом української трагедії Законня, тому подаємо ширшу реконструкцію подій, відтворену за документами та пам'яттю видатним дослідником Євгеном Мігірем.

«Увечері 3 березня 1945 року село Павлоком Березького району України було оточене сотнями озброєних солдатів на чолі з лейтенантом Йозефом Бісом (псевдонім «Вацлав»). По сигналу вони продовжували наступ. Помітивши їхню чисельність, більшість переляканих мешканців покинули свої домівки і сховалися в павлокомській церкві, сподіваючись, що її стіни та святість захистять їх від лиха.

Деякі з них, в основному чоловіки та люди похилого віку, залишалися вдома або намагалися сховатися в саморобних сховищах, які здебільшого влаштувалися в селянських будинках. Солдати АК стискають кільце навколо Павлокоми, наближаються до її центру. За словами очевидців, майже всіх, хто зустрічався на шляху, вбивали на місці. Під час цієї фази операції було розстріляно щонайменше 50 осіб, у тому числі багато жінок і дітей. При цьому вони вбили майже всіх мешканців так званих околиць, а їхні тіла ховали тижнями. Коли село вже було під контролем, до Павлокоми прибула карета поляків із Динова та сусідніх сіл Дилонгова, Бартківка та Сільниця. Вони йдуть на пограбування [47, с.887].

Знайдених у криївках українців вбивали або заганяли до церкви чи народного дому, де була читальня імені Тараса Шевченка товариства «Просвіта». Там їм дали вибір: чоловіків, жінок і дітей старше семи (за іншими даними десяти) років виводили на вулицю, шикували по двох і гнали на старе греко-католицьке кладовище, яке вже не діяло, пл. на викопану яму і стріляти. Лише малолітніх дітей разом із матерями та вагітними жінками, загалом близько 40 осіб, кілька озброєних чоловіків відправили до найближчого українського села Селіськ. До того ж під загрозою смерті мушили йти самі – «на Україну, за Збруч»».

Швидше за все, інші українські села теж були знищені в той час з різною кількістю жертв. Згідно з радянськими документами: "Виконавцями цього пограбування були озброєні польські цивільні особи та поліція. Основною метою пограбування було вигнання та пограбування українського населення, щоб воно не могло забрати худобу та майно. Місцева влада нічого не зробила, щоб зупинити" мародерство та мародерство..» [39, с.177].

Про спільні акції міліції та озброєних груп місцевого населення розповідають і документи українського підпілля. У звіті про одну з них із березня 1945 року читаємо: «Польська міліція та штурмовці (близько 300 осіб) пограбували села Люблинець Новий і Старий, спалили їх (на 80%) і вбили 66 осіб, при тому 4 жінки».

В іншому документі УПА польські боївки вказані не лише як співучасники нападів на українські села, а й як їх організатори. «Поляк Микола Кухта з Радави, – читаємо в новинах з Ярославської та Любачівської областей, – працював приставом у селі Радава, і він зізнався, що банда, яка зараз нападає на українське село, організована поліцією» [4, с.88-93].

Стефан Домбський згадує ще один аспект співпраці польського підпілля з поліцією: У ліквідації українців нам допомагала також місцева Громадська міліція. Ми мали один "свій" відділок, розташований в околиці Динова, близько Сяна, який допомагав нам тим, що після арешту українців, які підозрювалися в підпалі польських сіл, просто віддавали нам їх для розстрілу. Замість відвозити їх до головної комендатури чи до судів, давали нам знати через зв'язківця, що такий і такий українець чекає на нас у відділку та може бути заарештований. Тоді була робота лише для мене та "Твардого". Йшли туди переважно ввечері і потім — понад річку. Тут ставили людину на підвищення і для певності дірвали її кулями з автоматів, так що вже мертве тіло падало до води [...]. Ці тіла випливали на поверхню тільки через тиждень. Пливли за течією, роздуті, наче вагітні, сині, повні дірок» [4, с.149]

Одним із тих, хто розслідував антиукраїнські акції керівництва підпілля навесні 1945 року, був активний учасник українського визвольного руху Закерзоння Іван Кривуцький. Він також відзначив активну співпрацю польської місцевої поліції з різними напівкримінальними та напівполітичними збройними формуваннями. У своїх спогадах він яскраво описав враження, які побачив і почув в українському селі. «11 квітня, – читаємо в його книзі «Де срібна стрічка Сіон пливе...», – «Вибори в Гуті Березькій і Бірзі разом із розправою над українцями в селах Різці та Сєвчині. Ранній ранок» дня я отримав наказ від районного директора скласти на місці протокол з іменами загиблих. До Бахова ми приїхали ввечері.

Те, що робиться на місці, жахає. У деяких будинках все було в напівзруйнованому стані, а живі люди розбіглися, не наважуючись повернутися і хоча б поховати рідних. Це все сталося несподівано. Люди живуть мирним

життям, ніколи не воювали з поляками і навіть не шоковані трагедією Павлокоми, яка сталася кілька тижнів тому. Поляки набігли рано-вранці, наклали роти, понищили, забрали, що могли, і втекли з лісу – не стояли ні хвилини. Усе робилося поспіхом, ніби боячись, щоб хтось не наздогнав. Ми приїхали наступного дня після нападу, село було напівпорожнє, деякі хати спалені. Багато хто боїться повертатися.

Залишили тих, хто десь ховався в криївках. Спочатку я пройшов кілька будинків і записав імена загиблих, але коли побачив на підлозі тіло шестиденної дитини, з невпізнаними головою, ногами та руками, почав використовувати лише «Напиши» ім'я жертви словами натовпу. Коли хтось із них подзвонив, що робить священник у парафіяльній залі (здається, поліно йому в рот поклали), я не пішов " [8, с.140].

Підтримуючи та ініціюючи антиукраїнські дії, польська влада прагнула прискорити переселення українців із території Захочайства, тим самим позбувшись їхньої присутності в межах відновленої держави. Прямий зв'язок між цими діями та переселенням вбачали працівники НКВС, які доповідали партійним керівникам: «У лютому-березні 1945 р. бандформування АК масово палили українські села, жителів грабували та вбивали. кількість прохань про евакуацію значно зростає. У лютому і березні 1945 року в Любачівському, Ярославському та Перемишльському повітах подали заяви 27 590 сімей, а за останні п'ять місяців надійшло лише 12 872 заяви».

У цьому ж звіті працівники радянського органу держбезпеки повідомляли, що, за неповними даними, тільки протягом березня 1945 р. «спалено 959 українських господарств, 500 пограбовано, 925 українців побито, убито і поранено».

Не припинялася антиукраїнська кампанія й наступного місяця. «16 квітня польська міліція і військо в Голому були вже о 3-й годині і оточили село з усіх боків, найбільш лісисту частину. О 5:30 увійшли в село. Люди почали тікати. Поляки почалися полювання та стрілянина. Друга частина — спалення хуторів і пограбування українських хат. Під час бою було спалено все село (180

дворів). Убито 135 чоловік, з них 69 чоловіків, 40 жінок і 27 дітей під 15 років. Операція тривала до 8 ранку».

У ніч із 17 на 18 квітня на українське село Малковичі коло Перемишля напала банда поляків із сусіднього села Орли. Жертвами атаки стали 153 українці. Наступного дня «18.IV.45 польська міліція і різні банди напали на с. Пискоровичі і проводили акцію через три дні – стріляючи українське населення, яке з'їхалося з сусідніх сіл, втікаючи перед терором польських банд» Свідок цих подій Марія Ожга подає більш детальну інформацію про акцію, здійснену польськими підпільниками на чолі з Йозефом Задзерським – «Волиняком»: «В школі Пискорович знаходилося близько двохсот осіб українського походження з Рухова, Пискорович, Теплиць, Ожани, Дубровиці, які мали виїхати до СРСР [...]».

З самого ранку село і школа були оточені. За словами очевидців, четверо чоловіків у масках увійшли до школи та розстріляли тих, хто там був. Згідно зі списком школи, загинуло 180 осіб. Декількох людей, можливо, вдалося врятувати (юнак Шикун сховався під софітом, дівчина Сорока вціліла під тілами загиблих). Крім того, були вбиті втікачі. У Сяні загинуло багато людей. Хтось шукає зниклу тварину. Деякі люди були розстріляні в селі під час будівництва [...]. Загалом у Пискоровичах загинуло близько 300 осіб» [7, с. 155].

За підрахунками сучасних польських дослідників, навесні 1945 р. різні польські збройні формування (підпільні та державні) напали на 78 українських регіонів, жертвами яких було від 2600 до 39001. Схоже, нещодавно виявлені документи українського підпілля проясняють цю цифру, і вона буде рости. У відповідь українські повстанці провели низку антипольських акцій, спрямованих, зокрема, на польські центри та поліцейські дільниці. Видання та розповсюдження листівок напередодні бойових дій у населених пунктах та окремих відділках міліції з погрозами можливого покарання у разі безперервної антиукраїнської операції. За словами заступника Провідника ОУН Заксона Василя Гараси, лише за місяць з 15 квітня по 15 травня різні українські відділи ліквідували понад 20 місць боївки.

Найбільшими антипольськими акціями цього періоду, які в українських документах подаються як відплатні, стали напади повстанців на села В'язівниця та Борівниця. «17.IV.45 о год. 4.30 відділ командира Залізняка зробив відплатну акцію на с. В'язовницю, – читаємо про це в повстанському звіті. – Спалено 160 господарств і вбито понад 200 поляків. В тому числі більшість штурмовців, міліціантів і большевиків. Наші втрати 8 вбитих, 7 ранених» [72].

Друга операція, що відбулася через чотири дні, 21 квітня, була спрямована на село Борівниця, жителів якого повстанці звинуватили в антиукраїнських діях. Його учасник Іван Кривуцький описав це так: «У ніч на 21 квітня 300 наших оточили Борівницю, і як тільки вона посивіла, почався бій. Найдовше оборонялися ті, хто піднявся на дзвіницю. «Сліпий» [справжнє прізвище Котвіцький, командир польської збройної групи – В.В.] і його п'ятеро «Вольняків» втекли одразу після першого пострілу. До 10 години все було спокійно, лише кілька Горіла хата. Три наших стрільців загинуло. З місцевих поляків, що здалися, здається, розстріляли тих, що з Котвецьким виділялися в наступі на українське село. Розстріляли посеред села, інших звільнили. Поспішно попередили. все населення залишити свої будинки, тому що о 14 годині ми спалимо село». Автори спогадів не вказали кількість загиблих під час нападу поляків, що має бути важливим з огляду на міцну оборону села.

Таким чином, навесні 1945 р. існувала висока ймовірність подальшої ескалації конфлікту, можливо, в масштабі варренського чи галицького протистояння 1943–1944 рр. Завадили цьому процесу переговори представників українського та польського підпілля 29 квітня 1945 р., а також підписання перемир'я та угоди про співпрацю проти НКВС у Сельському Березнянського району. Безпосереднім приводом до переговорів, за словами згаданого переговорника Івана Кріфтського, було повстання проти Полівниці. Поляки вказували, що це робили не Самооборони, а добре оснащені та добре структуровані відділи УПА. Це свідчить про існування значної української збройної сили, що схилило поляків до миру. Внаслідок польських дій розвиток українських повстанських секторів у регіоні

не лише перешкоджав їм, але й сприяв примиренню польського та українського національних рухів.

Досягнуте перемир'я значно зменшило масштаби протистояння, тим самим сповільнивши вигнання українців. «У квітні кількість нападів АК зменшилася, – доповідали керівництву НКВД про ситуацію на Закзоні, – тому люди не бажали виїжджати з різних причин і часто брали заяви». У документі наводяться такі цифри: 180 Спалені українські хутори, 620 жертв серед мирного українського населення.

21 травня 1945 року в селі Руда Ружанецька на Холмщині відбулася чергова зустріч представників двох підпільних рухів. З українського боку його учасниками є керівники місцевого підпілля, а також призначений вищим керівництвом українського визвольного руху Юрій Лопатинський [62, с.159].

Через кілька днів, 27 травня, підпільна група провела першу спільну операцію проти поліції у Варязі та Хороброві. Розмова тривала більше року. Хоча припинення вогню призвело до зменшення кількості жертв конфлікту, протистояння не вдалося зупинити відразу, оскільки більшість польських збройних формувань не контролювалися польським підпіллям і тому ці угоди не вважалися обов'язковими. немає чіткої політичної орієнтації чи навіть певної етнічної приналежності. В регіоні продовжують діяти кольорові кримінальні угруповання.

Один із останніх кривавих актів того періоду стався 6 червня 1945 року в українському селі Верховини. За підрахунками українського підпілля, жертвами стали 196 мирних жителів, а виконавцем – дивізія Народних Збройних Сил (НСЗ) під командою Станіслава Секули – «Сокіл». «Спеціальна комісія, – читаємо в слідчому документі, – після прибуття на місце злочину серед останків виявила 65 дітей віком до 11 років. Троє чоловіків у віці 80 років також були вбиті». Солдат Мар'ян Липчак зізнався: «Більшість розстрілювали без розбору, від найменших дітей до людей похилого віку, за наказом Шарого». Трагедія в селі Верховини цікава не лише тим, що це була одна з останніх трагедій весни-літа 1945 року, а й тим, що її оприлюднила польська

комуністична влада. Була створена спеціальна комісія, матеріал якої опубліковано в тогочасній пресі. Очевидно, все це для компромісу з польським підпільним антикомунізмом.

Про трагедію інших українських сіл, особливо знищених за участю комуністичної влади, воліють не говорити. «Ті, що волають і судять за Верховину, — читаємо в летючі ОУН, — дозволяючи собі чинити ті самі злочини, самі їх організують і виконують»[60, с.116-119].

Зрештою, зусилля лідерів українського та польського визвольних рухів увінчалися успіхом, і взаємна боротьба влітку 1945 р. майже припинилася. Тим часом імміграція повністю заблокована. У звіті українського підпілля за липень-серпень ц.р.«Акція виселювання українців до УРСР продовжується далі, однак в останніх місяцях не дала більших результатів. Повиїздили деякі кацапські оселиці Лемківщини і рештки записаних перед тим Холмщаків»

Перемир'я між українським і польським підпіллям створило підґрунтя для зближення та розвитку активної співпраці. Особливо, коли обидві сторони опинилися в ситуаціях, які цього вимагали після закінчення Другої світової війни. Для поляків їхнє фальшиве ставлення до Радянського Союзу як до союзника стало очевидним після масового придушення національного підпілля та встановлення влади під контролем Москви, а їхні надії на допомогу Заходу здавалися дедалі утопічнішими.

Для українського визвольного руху визначальним у міжнародній політиці повоєнного часу стала спроба створити єдиний антирадянський фронт для поневоленого Радянським Союзом народу, особливо під впливом Москви.

Одним із найважливіших кроків творення спільного анти-тоталітарного фронту, на думку керівництва ОУН та УПА, було налагодження дієвої співпраці з польським підпіллям. «Передумовою перемоги над московсько-більшевицьким імперіялізмом, — читаємо в одному з документів українського підпілля, — є активна участь у спільному фронті боротьби проти нього народів українського і польського. Оце твердження випливає з таких фактів:

1. Довговічна ворожнеча між обома народами уможлиблювала завжди розріст ворожих обом народам імперіялізмів Москви і Берліна, а передовсім причинилася до зросту сил московського імперіялізму, що в результаті приносило завжди поневолення України і Польщі.

Український і польський народи є найчисленнішими народами в комплексі середньої, південної, північної та східної Європи і підсоветської Азії і в сучасний момент виказують найбільшу життєву та національно-визвольну снагу й динаміку в їх боротьбі проти московського імперіялізму.

2. Зроблені досі спільні кроки, зокрема в умовах німецької окупації Польщі і України, в напрямі ліквідації ворожнечі, порозуміння та спільних акцій проти московсько-німецьких імперіялізмів дали добрі наслідки, заохочують і зобов'язують до розбудови досі зробленого»

Тому після 1945 р. польське питання в загальній стратегії українського визвольного руху не тільки не втратило свого значення, а й загострилося. Зміна курсу в розвитку українсько-польських відносин дуже чітко видно з інструкцій пропагандистам 1945 р., які є практичним втіленням у життя загальної стратегії ОУН. Якщо в аналогічній директиві 1944 р., про яку вже згадувалося раніше, фактично підкреслювалась неможливість співпраці з поляками з наголосом на продовженні боротьби проти них, то в наступній читаємо: «На даний момент ми відмовляємося брати помста проти польського народу дії, які вважаються недоцільними, оскільки вони не відмовляються від бажаних цілей, переслідуючи довгострокові цілі, і навпаки, можуть мати більші наслідки. мірою ставить нас нарівні з тими, хто вчиняв ці злочини проти українців в очах кожного безкорисливого третього. А нам не вільно за жодну ціну дати себе стягнути з тих ідейних позицій, які ми займаємо [...]».

Ми визнаємо та захищаємо лише великі та високі ідеали свободи, які відповідають культурі та загальнолюдським моральним принципам. Помста простим людям і колективна відповідальність несумісні з цими принципами, і ми відкидаємо їх. Ми рішуче засуджуємо колективну відповідальність як варварську систему. Ми не дозволимо жодному необдуманому пориву помсти заплямувати

наш чистий банер. Третьє: Наші вороги негайно візьмуть проти нас цю акцію з усією пропагандистською силою і підірвуть її.

Програмні засади українсько-польського порозуміння після Другої світової війни знайшли відображення в цікавому документі української підпільної організації «Думки про врегулювання польсько-українських стосунків та організацію Об'єднаного Фронту Визволення». Автор маніфесту, який не уточнював, заявив, що після поразки німецького імперіалізму польський і український народи та вся культурна спільнота повинні об'єднатися проти більшовицького імперіалізму, другого найбільшого ворога Польщі. України і всіх волелюбних народів. Далі в документі подано перелік резолюцій, які реалізували Народно-визвольні організації обох країн для побудови спільної боротьби:

«1. Докладати всіх зусиль, щоб завести існуючий польсько-український конфлікт у глухий кут і протистояти майже кожній спробі роз'єднати і налаштувати проти себе наші війська підступною політикою більшовиків.

2. Зміцнити тісну співпрацю наших політичних і військових сил у спільній визвольній боротьбі на території України і Польщі, цілої території Радянського Союзу та всіх інших окупованих більшовицьким імперіалізмом земель і на міжнародній світовій арені.

3. Докласти всіх зусиль для організації та згуртування найширшого складу Об'єднаного Визвольного Фронту всіх поневолених і загрожених московсько-більшевицьким імперіалізмом народів.

4. Будемо старанно працювати над тим, щоб ненависть і ненависть між обома народами перетворити на дружбу, щоб ця дружба, створена в тяжкі роки спільної неволі і спільної визвольної боротьби, стала в майбутньому основою дружби і спільної політичної співпраці обох народів. свобода і незалежність від держави

5. Найглибші інтереси всіх східноєвропейських народів України й Польщі та від Фінляндії до Дарданелл і Туреччини вимагають, щоб у східноєвропейському просторі замість московського імперіалізму, який є перманентною загрозою для всіх вільних народів, виникли незалежні національно-державні системи. панувати, а не Це була реакційна сталінська тотальна тиранія - справжній

західноєвропейський демократичний порядок, заснований на принципі самовизначення народу та волі людських спільнот та окремих людей.

6. У всіх відносинах ми будемо поважати статус-кво етнічних відносин на нашій території. Сподіваємося, що польський та український уряди в майбутньому вирішать спірне питання польсько-українського кордону шляхом дружнього порозуміння [61, с.105].

В іншому документі під назвою «Вихідна позиція» українська сторона виклала принципи співпраці національних рухів двох народів. Найважливіші з них — взаємне визнання боротьби народів різних країн за створення власних незалежних держав, розмежування спільного ворога — радянського імперіалізму, визнання національних принципів у визначенні кордонів і автономії кожного з них. нація. - Сповнені рішучості створити атмосферу взаємної поваги та необхідності співпраці в обох суспільствах. Очевидно, що для польської сторони найважче сприймається момент визнання національного принципу, який визначає кордон. Зважаючи на це, представники українського визвольного руху навіть були готові замінити цей принцип у переговорах з поляками принципом вільного самовизначення населення спірної території. Степан Бандера поінформував Романа Щухевича про хід переговорів за кордоном: «Ми будемо стояти на тих позиціях, що і в минулих переговорах. Все-таки необхідно домовитися з ними. Труднощі будуть ті самі, що і раніше, — на базі спірних територій. Можливо, було б замість етнографічного принципу прийняти форму вільного самовизначення з пропозиціями щодо здійснення деякого переселення, яке зобов'язані будуть провести окупаційні держави. У деяких наших людей є побоювання, що це мало б поганий відгук серед українців. По-моєму, така формула, по суті, нічого не міняє, оскільки наша територія самовизначається до України. А такою постановою цього питаннями ставимо поляків у ситуацію, при якій їм важко буде заперечувати такий принцип» [64, с.148]

Прагнення налагодити плідну співпрацю з польським національним рухом є не лише теоретичною розробкою теоретиків ОУН. Українські повстанці отримали чіткі вказівки щодо реалізації згаданих положень. Найбільше

іноземних пропагандистських атак відбувалося на польській землі, метою яких було поширити фронт боротьби з більшовиками. Більшість листівок, звернень та інших пропагандистських матеріалів, які УПА роздає іноземцям, спрямовані проти поляків. Уже в травні 1945 року командування УПА наказувало: «Серед польське населення організовувати секторні рейди, поширення літератури, потужну пропаганду спільного визволення всіх поневолених і загрожених більшовицько-московським імперіалізмом людей»[64, с.168].

Підготовка до пропагандистської операції серед польського населення велася не хаотично, а за чітко сформульованим планом. Наказ командування ЛНР від травня 1945 р. застерігав солдатів не починати спільних дій чи свавільного діалогу з поляками. Керівництво українського визвольного руху приділяло цим акціям значну увагу, а підготовка до їх здійснення базувалася на відповідних теоретичних розробках. Серед курсів, які читали політвихователі зі снайперами УПА, зокрема такі: «Важливість наших нападів на польські села та поведінка снайперів у польському населенні» Заступник Провідника ОУН Василь Галаса із Закерзоння написав монографію «Політичні рейди». і політично-пропагандистська робота польського народу» з'ясовує наступні завдання пропагандистської роботи

«1. Якнайбільше піднімати антибільшевицькі настрої в польському середовищі і сприяти в якомога ширшому масштабі посиленню безкомпромісної революційної боротьби проти Москви та її варшавських установ.
2. Торувати шлях до польського й українського порозуміння на антибільшовицькій платформі та ідеї взаємної поваги до суверенітету обох народів, пропагуючи при цьому ідею Антибільшевицького Блоку Народів (АБН)»[62, с.258]

У промові до поляків завдання рейду на польські землі було визначено так: «Ми, українські повстанці, приходимо до вас як друзі і союзники. людей, поневолених Москвою Факти гноблення, ділячись з ними досвідом боротьби з більшовизмом [...] Закликаємо всіх поляків допомогти нам інформацією і всім необхідним Бо ми боремося з вашим ворогом Москвою. , і є анτισолдатами

більшовицького фронту, це також визначає долю вашої батьківщини». Політичне керівництво визвольного руху підготувало спеціальну директиву «Коротка інструкція для тих, хто зустрічає поляків». Цей документ дуже цікавий тим, що демонструє, наскільки серйозно лідери українського визвольного руху намагаються налагодити стосунки з поляками. У ньому визначено предмет і можливий зміст діалогу з польською громадськістю.

Що стосується загальних тем, то вказувалося: проповідувати найширші ідеали свободи, братерства, любові, гуманізму, християнської культури, демократії, соціального прогресу, закликати протистояти варварству, реакції, терору, диктатурі, тиранії. Головним гаслом було визначено: «Воля народу! Водночас наголошується, що поляки це серйозно недооцінюють, оскільки мають надто малий досвід спілкування з більшовиками, тоді як досвід українців вимірюється 25-річною боротьбою.

Народ поневолений і загрозливий більшовицьким імперіалізмом. Це породить: об'єднані сили для підриву Радянського Союзу зсередини, наймогутніші політичні фактори ззовні, повний компроміс зі світовою більшовицькою системою та стимул для можливого швидшого виступу союзних сил [...]. Україна має комплекс в Азії та Східній Європі та багато зробила на Балканах. У них [поляків – В. В.] є Захід, вікно в Європу і сенс світу. Поєднання всієї влади і всіх можливостей дасть справжню владу, дасть нам і їм обом кращу перспективу і допоможе їм грати роль тем у новій політичній системі на всіх світових ярмарках - предмет кривавих угод на конференціях.

Щоб завоювати прихильність польського народу, керівництво українського підпілля наказувало воякам УПА під час жнив: «У тих селах, де серед українців живуть поляки, ми настільки сильні й організовані, що впораємося з весняною сівбою. та інші подібні роботи, Не кажучи вже про те, що полякам також допомагали в генеральному плані, але й їм».З цією ж метою попереджали українських повстанців про особливості реквізиції продуктів та інших предметів у поляків.«Нашу збіркову акцію серед польського населення, — читаємо у спеціальній інструкції, — треба трактувати як добровільну і, з другої сторони, як

акцію пропагандивну, та відповідно до цього поводитися. Невдачу збірки не трактувати як невдачу політичну. Хоч ми в якомусь випадку зберемо серед поляків мало обуви, білля чи харчу, але залишимо пам'ять, що ми поводитись примірно, нікого не тероризували зброєю, нічого не вимушували і, відправлені "з нічим", попросилися добрим словом, — тоді це при одночасних пропагандивних розмовах дасть нам політичний капітал і допоможе навіть і в кращому проведенні збіркової акції в майбутньому» [65, с.77].

Родини загиблих у бою з УПА вояків УНР повідомляли про втрати такою листівкою: «Повідомляємо, що дня ... (дата, місце) під час бою з відділом укр. Загиблих в УПА (УПА) ЛНР ... (ім'я, дані), це підтверджується на підставі ... (документів, записок, листів, зізнань в'язнів, знайдених на момент смерті). вас, Просимо повідомити рідних та близьких покійного. При нагоді висловлюємо співчуття за пам'ять щасливого (прізвище), який змушений був віддати життя не за справу свого народу, а за ворогів більшовицьким окупантам український і польський народи виграють».

Невдовзі пропагандистська кампанія почала приносити плоди, змінивши ставлення польського цивільного населення до українських повстанців. Зі звіту УПА кінця 1945 року: «Пропагандистські рейди на польські села точно переконали польські маси, що ми не будемо діяти проти мирного польського народу, а будемо лише бити агентів і слуг НКВД».

Згадані вище ідеологічні та програмні принципи також є платформою для переговорів з поляками щодо імміграції та території Закзоння. Перший з них тривав у Римі до 1946 р. за участю представників дипломатичного корпусу Головної Української Визвольної Ради та польського уряду в екзилі в Лондоні, але безрезультатно. Натомість більш продуктивними були переговори, які велися безпосередньо в зоні дії двох підпільних рухів Закзоння.

Хоча навіть у цих переговорах легко помітити асиметрію у ставленні до них двох сторін. Протягом 1945-1946 рр. між двома підпільними групами відбулися численні двосторонні зустрічі, в яких з українського боку брали участь командири повстанських відділів або керівники визвольного руху, уповноважені

вищим керівництвом, а з польського боку переговори проводили місцеві командири роблять це на свій страх і ризик. Одним із них був Мар'ян Голембйовський, який різними шляхами намагався зв'язатися з УПА. Навесні 1945 року він нарешті дійшов, доповідаючи вищому командирі Яну Мазуркевичу, він тільки махнув рукою і сказав: «З грубими людьми нема про що говорити».

11 липня 1945 р. на цій же території представники Переміського районного проводу ОУН провели нараду з провідниками АК. Йдеться про співпрацю на місцевому рівні, мета якої – запобігти непотрібному протистоянню. Під час наради українські повстанці видали польському підпіллю для суду поручника АК «Жигмонта», який був ними затриманий під час пограбування українського села. Обговорювалися питання боротьби зі злочинними угрупованнями. Українські повстанці пообіцяли повністю контролювати поведінку українського населення і не допускати будь-якої свавільної антипольської риторики. Навпаки, представник польської делегації визнав, що командування АК значно гірше контролювало місцевість і було підзвітне лише своїм воякам. «Слід зазначити, — повідомив польський делегат, — що останнім часом створилися групи, якій діють на власний розсуд. До таких відноситься група "Яструба" (Слепого), що здійснює грабежі і терористичні акти в цьому районі проти українського населення і яку АК збирається ліквідувати»[58, с.122].

Незважаючи на взаємовигідні контакти та співпрацю на місцевому рівні, у листопаді 1945 р. Команда АК видала наказ про категоричну заборону переговорів з УПА. Проте Голембйовський його порушив і продовжував підтримувати контакт з українцями. Командири повстанців з обох сторін погодилися обмінюватися інформацією та координувати операції. Польське підпілля навіть організувало зустріч представників українського підпілля з англійським журналістом, з яким вони були пов'язані. Нарешті дійшло до спільної військової операції України та Польщі. Однією з найвідоміших спільних операцій був наступ на Грубешів об'єднаних сил УПА та польського підпілля «ВіН», яке прийшло на зміну АК. Враховуючи важливість цієї битви,

поговоримо про неї докладніше, тим більше, що у нас є кілька докладних звітів про її хід.

6 квітня 1946 року успішною діяльністю УПА та підпільної організації «ВіН» на станції Вербковичі вперше було втілено в життя ідею збройної співпраці. Незабаром буде потрібна більша наступальна операція на місто Хрубешів. Вона має як конкретні, так і практичні завдання – залякування комуністичної злочинної влади, звільнення заарештованих, конфіскацію державних документів, а також політичних документів – і є виявом спільної боротьби українців і поляків. Ідея наступу на Грубешів належала полякам і була ґрунтовно обговорена на черговій зустрічі представників УПА та ВіН 18 травня 1946 року. Тоді ж визначено дату наступу – вечір 27-28 травня. Хрубешів – типове провінційне містечко області, більшість будинків дерев'яні, лише окремі центри – цегляні. Місто перетворилося на важливий центр нової влади: у ньому розташовані обласні органи безпеки, міліції, комуністичної партії, гарнізон НКВД (близько 220 вояків) і штаб переселенського комітету, який організовує виселення українців. Українська Радянська Соціалістична Республіка. Недалеко від міста стояли солдати 5-го українського піхотного полку та 32-ї дивізії прикордонної охорони. Отже, незважаючи на обіцянку польського підпілля, що вояки та прикордонники РП не братимуть участі в боях, вороже військо було значним.

Зустріч між учасниками планованого наступу відбулася 26 травня в лісі недалеко Грубешева. З українського боку в ній брали участь вояки сотень «Давида», «Яра», «Чавса» та боївки Служби безпеки, з польського — відділи ВіН «Млота», «Слепого», «Віктора», «Геля». «Між стрільцями нашими і ВіН, — читаємо у звіті про зустріч, — почалася розмова, пізнавали себе, оповідали про минулі стрічі — коли ми ще були ворогами». Очевидно, своїх колишніх ворогів знали не тільки рядові солдати, але навіть їхні командири. Серед них, наприклад, був Станіслав Ксьонжек – «Вирва», тоді начальник Замоївського інспекторату Міноборони, а два роки тому – командир АК, який здійснив так звану революцію Грубеша. Звісно, серед вищих українських чиновників є й учасники

антипольської операції. Однак це не завадило попереднім ворогам ретельно планувати свої напади на спільного ворога [44, с.99].

Згідно зі складеним планом, 120 вояків УПА мають атакувати НКВД, СБ – приміщення переселенської комісії, а вояки ВіН – польську службу безпеки (УПС), поліцію та комуністичні осередки. повстанці використовували так звані торпеди – трофейні німецькі 150-мм турбореактивні снаряди. Торпедні установки для цих снарядів винайшов учасник УПА Гриць Руденко, родом з Полтавщини, для запуску їх за допомогою електричного струму або палаючої соломи.

Про точність наведення снарядів говорити не доводилося, їхнє використання мало за мету не стільки завдати фізичної шкоди ворогові, як залякати. Учасники бою згадували: «торпеди» летіли з пронизливим ревом літака, залишаючи за собою вогняний слід, як у комети.

Власне з артобстрілу міста й почалася атака повстанців, засвідчивши серйозність їхніх намірів. «Першу торпеду, — згадував "артилерист" УПА, — пустив я в кошари (казарми) НКВД. Торпеда попала всередину. Перед випускненням торпеди в будинку було світло, та видно було, що всередині кімнати робиться. Отже, я бачив, як двоє большевиків милось, а пізніше убирались. По вибуху торпеди я не бачив вже жодного світла, ані людей в кімнатах»

Бої в місті тривали півтори години, під час яких було зламано будинки НКВД, УБП та пошту, захоплено кабінет начальника міліції, знищено автомобілі та документи, звільнено 25 в'язнів. полон. Напад на переселенську управу закінчився невдачею — її офіцери були добре озброєні й успішно відбили атаку повстанців. Вояки ВП не брали участі в боях у місті, як обіцяло польське підпілля.

Важко об'єктивно оцінити втрати в боях: як завжди, кожна сторона дає дуже різні цифри. За даними повстанців, сили НКВД і польських комуністів втратили близько 100 солдатів, тоді як комуністичні чиновники повідомили про загибель 9 солдатів НКВС, 5 польських прикордонників, 2 комуністичних чиновників і 2 співробітників УБП. З боку повстанців у місті загинули двоє українців, трое

вбито під час відступу, ще троє отримали поранення, у тому числі український командир операції «Євгенштендра».

Політичні втрати для комуністів були набагато більшими — успішний напад фактично на деякий час паралізував їхні репресії. Інформація про успіх українсько-польської операції позбавила владу можливості спекулювати на протистоянні двох народів.

У червневому звіті повстанців за 1946 р. про ситуацію на Заксонні читаємо: «Між польським підпіллям і нашим підпіллям у багатьох місцях існують добрі стосунки. Поляки в багатьох районах згодні надавати їм свої. Не вистачало німецької амуніції; , пропонували російську чи іншу продукцію. Однак українці також часто діяли проти поляків з власної волі, чи то з помсти за попередні помилки, чи то за звичайний грабунок, що швидко призвело до того, що поляки втратили рівновагу і тепер погрожують відновити терор. Факт замирення між польським та українським підпіллям, хоча він ще дуже хиткий і не прибрав уже розмірів ширшої співпраці, затривожив, як треба було сподіватись, найбільше большевицьких окупантів. Вони вдарили в усіх польсько-большевицьких газетах на алярм та намагаються розбити це порозуміння шалено шовіністичною протиукраїнською пропагандою»

Навесні 1946 р. міністр державної безпеки УСРР генерал-лейтенант Савченко, висловлюючи занепокоєння активною співпрацею українського та польського підпілля, розіслав інформацію про переговори до всіх обласних управлінь МДБ Західної України. Водночас він наказав: «Під час операції «Проксі» та операції «Чекерстер» особливу увагу приділити виявленню в Україні та Польщі незаконних документів та інших матеріалів, які певною мірою підтверджують факти переговорів [...]. « Переговори та домовленості між польськими націоналістами, умовні допити арештованих лідерів ОУН-УПА та АК. "»

Незважаючи на військовий успіх Грубешівської операції та залякувальний вплив співпраці українських і польських підпільних організацій на представників комуністичної влади, подальша співпраця на політичному рівні була неможливою. На наступних українсько-польських переговорах, які

відбулися вже після цієї операції, ВіН Станіслав Ксьонжек – інспектор «Вирви» Замоїський (наступник Мар'яна Голембіовського після його арешту на початку 1946 р.) повідомив свого українського колегу УПА «Данилів Євгена Штендера – коменданта с. тактичної дивізії «Приву» лондонський уряд виступає проти будь-якого порозуміння з УГВР і співпраці польського й українського підпілля і забороняє дивізії «ВіН» вести бойові дії з укр.

Проте вже незабаром це питання перестало бути актуальним: до кінця 1946 року польське підпілля практично згорнуло свою діяльність, а отже, співробітничати з ним стало неможливо.

Перемир'я між українським та польським визвольними рухами протягом другої половини 1945–1946 років, на жаль, не гарантувало повного спокою для цивільного населення, яке й надалі залишалося об'єктом атак кримінальних банд. З повстанського звіту з вересня 1945 року: «В надсянських селах, де переселенча акція перейшла на початку місяця вересня, поодинокі українські села і поодинокі родини були у звітному місяці об'єктом нападів польських цивільних банд з-за Сяну. Тут польські банди виступали в характері АК або звичайних банд. Ця їхня бандитська акція не мала зорганізованого характеру й не принесла великої шкоди українському населенню» [55, с.98].

Українські повстанці не могли зупинити операцію «Віс ла» чи бодай чинити їй суттєві перешкоди. Звіти УПА лише констатують проведення польських акцій в тих чи інших селах, фіксують захисні дії підпілля. Та це й не дивно, адже повстанські сили Закерзоння, які становили близько двох тисяч вояків УПА і членів ОУН, змушені були протистояти двадцятьом тисячам солдатів польського війська та корпусу безпеки. «Тим разом супроти величезних сил, – пише у своєму останньому звіті із Закерзоння Ярослав Старух, – в порівнянні до наших, які кинув ворог, наші сили не вистачали, щоб поставити оборону населення перед виселенням. Зрештою, виселення прийшло нагло, скоро, переведене відразу майже всюди повністю в часі, коли терен був цілковито опанований ворожими силами» [71].

Таким чином, поборювання польською комуністичною владою українського підпілля тривало і після « Вісли», але воно вже не мало попереднього розмаху, тим паче не мало характеру польсько-української війни. Отож, саме операція «Вісла» стала завершальним актом Другої польсько-української війни. Війни, яка тривала п'ять років і збрала кривавий урожай жертв з українського та польського боку. Вона закінчилася в липні 1947 року без жодних капітуляцій, так само, як і починалася в 1942 році – без жодних оголошень.

Розділ 4.

Методика опрацювання теми в шкільній освіті

Власне тему українсько-польських відносин в 1942–1947 рр. необхідно викладати учням в контексті вивчення Другої світової війни та вивчення

діяльності ООН та УПА. Кожна історична епоха ставить перед суспільством у цілому і перед кожним окремим його членом нове завдання, вимагаючи від нього набуття певних особистісних якостей, що дозволяють йому реалізувати себе як особистості в сучасній стрімко мінливій дійсності, яка потребує постійних змін у змісті освіти. На процес оновлення шкільної історичної освіти впливають як об'єктивні (стан розвитку всього суспільства та окремих його галузей), так і суб'єктивні (загальне та специфічне ставлення вчителів та учнів до освіти) фактори.

Оскільки шкільна історична освіта є невід'ємною частиною загальної середньої освіти, вона реалізує нову парадигму, і перехід від однієї освітньої парадигми до іншої відображається на викладанні історії в школах, а в перехідний період має дві змішані ознаки парадигм. З іншого боку, зміст шкільної історичної освіти формується на основі історичної науки, тому методологічна зміна висвітлення історії безпосередньо впливає на шкільне навчання історії.

Жоден із філософських напрямків, що виступають за історичну методологію, не створив загальної концепції історичного розвитку. Таким чином, історично може існувати кілька підходів одночасно. Так, основний спосіб – формуючий і цивілізований. Формуюча більш пов'язана з методами навчання в класі, які підкріплені марксистським вченням. Історики критикували цей підхід як надто примітивний і все частіше зверталися до історичного вивчення цивілізацій [77, с.76].

Відповідно до цього підходу історія розуміється як багатовимірний процес діалогу між різними цивілізаціями і культурами, причому цивілізація є формою спільного життя людей і характеризується власним матеріальним і соціальним відтворенням.

Політична структура, заснована на пріоритетному співвідношенні її внутрішніх духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих цілей. Цивілізований підхід визначає потребу в людських цінностях і дозволяє руху розвиватися в напрямку певних моральних цілей, а також політичних і соціальних цілей [78,

с.113].

Історичне дослідження базується на поєднанні проблемних тем, хронології, цивілізацій і культурних принципів.

У пояснювальній записці навчальної програми зазначено: «Методика відбору змісту програмного матеріалу базується на системі наукової думки та історичних наукових концепцій...». Найважливішими методичними принципами, які повинні засвоїти учні на уроках історії, є:

Принцип об'єктивності – обов'язковим є розгляд історичної реальності в цілому, без урахування волі, уподобань і установок суб'єкта, врахування різноманітності та суперечливості кожного явища.

Цей принцип застосовується під час вивчення нашої вказаної вище теми, в першу чергу коли розказується про воєнні злочини, що були скоєні обидвома сторонами.

Принцип історизму – вчення історичного процесу в його розвитку, вчення причин та передумов події яка вивчається.

Аби дотриматись цього принципу необхідно провести учням певний екскурс в події що відбувались на теренах західної України в період міжвоєнтя.

Соціальний підхід – врахування інтересів соціальних груп та усієї сукупності соціальних відносин.

Цей підхід застосовується при тому коли учням пояснюється, те що на теренах України окупованих Другою Річчю Посполитою поляки по суті були панівним класом і мали певні привілеї, а українці здебільшого були селянами і робітниками [79, с.34] .

Принцип багатоперспективності: цивілізаційний, формаційний, культурологічний, етичний, регіональний та інші підходи .

Цей принцип застосовується, коли пояснюються причини конфлікту, різницю між українцями та поляками що тоді компактно проживали на західноукраїнських теренах.

І як так взагалі сталось, що люди різної національності, що вирости буквально на одній вулиці взяли в руки зброю і пішли вбивати один одного через культурну, ментальну і класову різницю.

Зміст у сфері освіти здійснюється через вивчення окремих дисциплін (історія, право, економіка тощо), складених курсів (громадянська освіта, суспільствознавство тощо) відповідно до національних стандартів (напряма «суспільствознавство»), що відображає відповідні наукові докази. Структура змісту історичної частини враховує деталі історичних знань і хронологічний порядок розвитку людства приблизно так:

- людина – людина,

Ця змістова лінія чітко прослідковується в тематиці українсько-польських відносин темний період Другої Світової Війни, адже була надзвичайно велика кількість маленьких конфліктів на місцях і ненависть українців і поляків один до одного надзвичайно спалахнула, що зачепило навіть міжетнічні сім'ї, що були в цей період на цій території

- людина – суспільство,

Ця змістова лінія, теж присутня в згаданій вище темі, особливо коли розказується про постатей на кшталт Степана Бандери чи Романа Шухевича.

- людина – влада,

Тут варто згадати про спроби С.Бандери домовитись із німецькими окупантами про відновлення Української Держави

- людина – світ уявлень та ідей,

Тут теж варто згадати про С. Бандеру і про його ідеї, а особливо про його відношення до поляків, що проживали на території Західних областей сучасної України.

- людина – простір,
- людина – природа,
- людина – світ речей .

Шкільна програма з історії України має найбільший потенціал для формування особистості усвідомлення своєї приналежності до українського

народу та сучасної європейської цивілізації, необхідності збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, шанобливого ставлення до національних святинь, української мови. , історія та формування міжрасових та міжособистісних культур на різних етапах розвитку науки [80].

Змінюються цілі історичних досліджень. Часто вони відображають соціально-економічні, політичні, духовні та культурні зміни, що відбулися в суспільстві за певний період часу.

Відповідно до державних стандартів, метою навчання історії в загальноосвітніх навчальних закладах є розуміння української історії та культури через соціальний і моральний досвід минулих поколінь, розвиток в учнів почуття самобутності та власної гідності. Також зауважте, що компонент історії забезпечує:

- розвиток в учнів інтересу до історії як галузі знань і як навчальної дисципліни, формування в учнів власних навчальних вимог та вміння цим вимогам відповідати;
- набуття та засвоєння системних знань про основні події, явища та тенденції української та світової історії;
- ознайомити учнів із духовно-культурною спадщиною та цінностями українського народу, історико-культурними традиціями та цивілізацією в цілому;
- виявлення, відбір і використання в пошуках минулої інформації різноманітних історичних джерел, у тому числі письмових, образотворчих та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури), інформаційних та комп'ютерних технологій;
- вміти продемонструвати міцні та структуровані знання з історії, використовувати відповідні концептуальні інструменти для розуміння власної історії та збалансовано розглядати суперечливі та суперечливі теми [81, с.112].

Національним стандартом передбачено, що два курси історії України та всесвітньої історії повинні вивчатися одночасно. Також збережено лінійну хронологічну структуру хронологічної навчальної історичної інформації за

визнаними історичними періодами: стародавній, середньовічний, ранньомодерний, новий і новий, з акцентом на історію ХХ століття. Підхід до оновлення змісту освіти з суспільствознавства базується на поєднанні результатів і вимог історико-педагогічної науки з метою:

- загальнонауковий – передбачає ознайомлення учнів із достовірними фактами та їх поясненнями для формування загального наукового світогляду конкретну історію – розгляд подій і явищ у контексті відповідних історичних часів, місць, супутніх обставин і динаміки переходу від причини до наслідку;

Під час застосування цього підходу учням необхідно процитувати мемуаристичні спогади безпосередніх учасників події, адже в даній тематиці мемуаристичні джерела є майже основними джерелами вивчення.

- альтернативно-проблемний – використовувати різноманітні історичні джерела та знайомитися з різними інтерпретаціями історичних подій та явищ;

Тут варто сказати що у вивченні даної тематики існують дві думки, польська і українська, які кардинально відрізняються одна від одної.

- генералізуючий – виокремлення головного в темі і доведення цього до учнів.

Варто зробити акцент на подіях 1943 року на Волині, а особливо на причинах того що сталося.

- системний – його вимогою є міжпредметна та комунікативна інтеграція шкільної освіти, особливо вивчення історичних процесів, що є органічним поєднанням цивілізації, культури, антропології тощо;

Розповісти про помилки наших предків, що не можна було знищувати людей за етнічним принципом. І що зараз поляки є для нас братнім народом [82].

- аксіологічний (ціннісний) – прищеплювати загальнолюдські морально-етичні цінності та виробляти особисту систему оцінки історичних подій, персонажів, явищ тощо.;

Подати події і певну аналітику, розказати що події на Волині в 1943му році це був злочин, але деякі люди які брали участь в тих подіях зробили і багато позитивних речей.

- полікультурний – акцент на органічній єдності історії, культури, мови, традицій і звичаїв, що забезпечує передачу свого народу від покоління до покоління, на необхідності поваги до культури і звичаїв інших народів;

Довести до учнів що в період 1942–1947рр. Взаємна неповага народів виплила в тисячі людських жертв.

- світський – передбачає ознайомлення учнів з історією релігій як феноменів культури за умов недопущення пропаганди окремих релігійних учень.

Ватро зробити акцент на тому що релігія була одним з факторів протирічч між українським та польським народом в той період.

Вивчення історії в школі має формувати в учнів поліпредметні здібності: хронологічну – уміння орієнтуватися в історичному часі; просторову – положення учня в історичному просторі; інформаційну – уміння опрацьовувати історичні джерела інформації; мовленнєву – встановлення усного та письмові висловлювання про історичні події та явища; Логіка – аналізує, інтерпретує історичні факти, формулює теоретичні концепції, положення, поняття.

Аксіологія – формулює версії та оцінки історичних рухів і розвитку. Програма залишається основною організаційною формою виховної роботи в школі, що дає змогу дотримуватись принципів послідовності та наступності у викладі матеріалу протягом навчального процесу. Тип курсу визначає характеристики структури курсу. Структура кожного уроку залежить від його змісту, навчальних завдань, мети, типу.

Мета навчання є найважливішою складовою і є відправною точкою навчального процесу, тому класифікація за цією ознакою найбільш наближена до реального плану навчання.

Найбільш часто використовувані традиційні курси історії включають:

- Урок засвоєння нових знань
- Урок формування вмінь і навичок

- Урок застосування знань, умінь, навичок
- Урок узагальнення та систематизації знань, умінь і навичок
- Урок контролю і корекції знань, умінь і навичок
- Комбінований урок

Формат курсу залежить від того, як він організований і проведений. Для курсів із засвоєння нових знань науковці рекомендують такі формати: курси з презентаційними матеріалами викладачів, шкільні лекції, курсові екскурсії, кіноуроки, курси з інформацією та доповідями студентів [83]. Заняття з розвитку навичок можуть мати форму: лабораторних робіт, семінарів, екскурсій, бібліотечних чи архівних занять, ділових ігор (історичне моделювання), дискусій .

З 2012–2013 навчального року в школі запроваджено практичні заняття (спочатку у 5 класі, а в наступні роки навчання – у 6–8 класах). Практичні заняття є повним курсом. Залежно від типу курсу (виходячи з основної мети навчання) це процес формування та вдосконалення предметних умінь і навичок. Практичні заняття є новою формою організації історичної освіти, тому при підготовці та проведенні практичних занять слід дотримуватись порад науковців та стежити за публікаціями з теми у фахових виданнях.

Курси із застосування знань і навичок доцільно проводити у формі семінарів, практичних лабораторних занять, дискусій та диспутів. Але формат типовий для старшокласників. Проміжна ланка бажано у формі тренувальних ігор. Уроки систематизації та узагальнення знань можна проводити через інструктажі, прес-конференції, бриджі, кіно-, теле-, відеоуроки, уроки самовизначення, самореалізації, уроки історичного портрета епохи, періоду тощо. Уроки контролю та корекції знань з використанням резервів курсу. Найбільш прийнятні формати: аукціони, вікторини, брейн-ринги, конкурси, турніри.

Як нетрадиційний курс розглянемо інтерактивні курси. Справа в тому, що кожен студент робить свій внесок у навчальний процес, обмін думками, знаннями, ідеями, командну взаємодію. Ці курси розвивають комунікативні

навички та навички на основі спільної мети: працювати разом, якщо всі учні можуть виконати завдання разом, а якщо один не може виконати його протягом певного часу. Структура інтерактивних уроків включає наступні елементи: мотивація теми та очікуваних результатів, повідомлення та презентації, надання необхідної інформації, інтерактивні вправи, узагальнення результатів та оцінювання. Існує також спеціальний метод класу, специфічний метод. Особливо групова робота, мозковий штурм, посиденьки, журналістські методи, викладання, рольові ситуації, пазли, творчі гуртки, акваріуми, ток-шоу, мікрофони.

Вчителю необхідно приділяти достатньо уваги індивідуалізації завдань з урахуванням здібностей та інтересів учнів. При цьому можна забезпечити дитині право вибору з багатьох завдань відповідних її інтересам. Виходячи з цілей уроку, вчителі можуть легко вибрати тип завдання, який найкраще відповідає конкретному змісту навчального матеріалу та здібностям учнів.

тип роботи:

Оцінки покликані виявити рівень розвитку здібностей учня. Об'єктами історичної оцінки навчальних досягнень учнів є знання, уміння, досвід творчої діяльності, емоційні переживання та ціннісні ставлення до навколишньої дійсності.

Важливо зазначити, що функція перевірки жодним чином не обмежується елементами керування. Перевірка й оцінювання результатів навчання є важливою мотивацією заохочення учнів до самостійного навчання, а також ефективним засобом виховання в учнів почуття відповідальності, старанності та сумлінності. Системи сертифікації повинні передбачати поповнення, поглиблення, уточнення та систематизацію знань, закріплення та розвиток умінь застосовувати їх на практиці.

Методисти визначають такі функції перевірки й оцінювання (контролю) результатів історичного навчання: контрольна, діагностична, прогноуюча, корекційна, виховання, розвиток, виховання, мотивація, заохочення [81, с.116].

Контроль за здійсненням (перевірка та оцінювання) уроку історії в початковій школі визначається відповідними принципами. Найважливіші з них: а) системні; б) комплексні; в) індивідуалізовані. Основою перевірки знань учнів мають бути знання, уміння та навички, передбачені навчальною програмою та вміщені в підручниках. При визначенні навчальних досягнень необхідно проаналізувати такі критерії:

- характеристика відповіді учня: елементарна, фрагментарна, неповна, повна, логічна, доказова, ґрунтовна, творча;
- якість знань: правильність, повнота, осмислення, глибина, дієвість, системність, узагальненість, міцність;
- ступінь сформованості загально навчальних та предметних умінь і навичок;
- рівень оволодіння розумовими операціями: уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки;
- досвід творчої діяльності (уміння виявляти проблеми, формулювати гіпотези, розв'язувати проблеми);
- самостійність оцінних суджень

До форм позакласної організації процесу навчання історії належать: факультативи, навчальні екскурсії, історичні гуртки, додаткові індивідуальні та групові заняття, контрольні роботи, співбесіди, семінари, консультації, домашні завдання учнів. Позакласна робота з історії має бути логічним продовженням вивченого на уроці, тому результати роботи можна узагальнити як учнівські роботи, міні-проекти, тематичні масові заходи під час тижнів історії (вечори історії, історичні вікторини та ігри, природознавство та практичні заняття) Перехід до роботи студентів МАН, участь в олімпіадах, творчих та інтелектуальних конкурсах.

Для позакласного навчання теми українсько-польських відносин, варто зводити дітей на екскурсію до музею національної боротьби ім. Степана Бандери і показати їм третій зал цього музею де містяться оригінали документів того періоду. Також дітям варто запропонувати подивитись фільм Волинь польських

авторів, щоб вони знали що думають поляки про цей період і якими вони представляють собі бійців за незалежність України. Також після перегляду цього фільму варто розказати дітям, що акція на Волині не була такою вже і безпричинною, а була в першу чергу відповіддю українців, які були пригнічені жорстокою політикою пацифікації в часи Другої Речі Посполитої Юзефа Пілсудського.

Отже, можна зробити висновки, що всі вище перераховані, принципи, методи та логічні, змістові лінії, активно застосовуються під час вивчення теми “Польсько-українських відносин в 1942–1947 рр.”

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок даної роботи, слід сказати про те, що тема українсько-польських відносин у період Другої світової війни та повоєнний період, не

втрачають своєї актуальності і до сьогодні. Адже, щоб встановити справжні дружні зв'язки між обома державами потрібно змістовно дослідити трагічні сторінки в історії обох націй.

Дана тематика являється складною для вивчення, адже за той час який пройшов від цих подій все кардинально змінилось і ненависть між українцями і поляками закінчилась. Зараз в тій ситуації, в якій опинилась наша держава, Польща і поляки стали для нас основним союзником, тому великій кількості людей важко зрозуміти події тих складних часів, в яких українці вбивали поляків, а поляки вбивали українців. Саме тому ця тематика є такою важливою і цікавою для вивчення, аналіз помилок минулого задля не повторення таких помилок майбутнього.

В роботі проаналізовано певну кількість джерельних матеріалів, в першу чергу матеріалів мемуаристичного характеру, спогадів вояків УПА та Армії Крайової. Ці джерела описують події абсолютно з різних точок зору. В одних джерелах зазначено, що у всьому винні українці, в інших поляки. Це і зумовило історіографічні проблеми і дискусії щодо досліджуваної тематики. Але в даній ситуації важливо вивчати обидві сторони дискусії та їх аргументи, для того аби краще зрозуміти саму суть українсько-польського протистояння в 1942–1947 роках. Перш за все, це протистояння зумовило те, що польська верхівка Другої Речі Посполиттої не хотіла сприймати український фактор і взагалі українців як окрему націю, часто просто фізично вбиваючи цілі українські родини, які не хотіли переходити на католицьку віру і говорити польською мовою. Особливо жорстокою така політика “пацифікації” була на Волині, що і стало причиною винищення більшої частини польського населення регіону війнами УПА в 1943 році. Польські партизани теж не були шовковими, вони вбивали українське населення Холмщини і Закерзоння. Перш за все, при врахуванні цього фактору варто зазначити, що на Волині поляки були меншістю, а в східних регіонах сучасної Польщі українці становили більшість і навіть, свого часу, в часи Першої світової війни прагнули приєднатись до УНР. Проте, їх всіх було закатовано

польськими крайовиками і український рух в східній Польщі було буквально вбито.

Незважаючи на взаємну ненависть в той час, були спроби до співпраці між українцями та поляками і навіть відбувались певні антинімецькі і антирадянські спільні акції. Але по закінченню війни і Польща, і Україна фактично опинились під радянською окупацією. І після беззаперечно злочинної операції радянської окупаційної влади під назвою “Вісла” в 1947 році українсько-польське протистояння закінчилось і були встановлені чіткі кордони між УРСР і Польщею. По суті, якою б злочинною операція “Вісла” не була, вона закінчила майже всю партизанщину в цьому регіоні та вирішила українсько-польське питання. Ну і можна сказати, що об’єднала наші народи у спільній ненависті до червоного окупанта, який прийшов на наші землі.

Власне після цього почала вибудовуватись політика добросусідських відносин, які і призвела до того, що колись ворогуючі між собою етноси зараз є найбільшими союзниками. Тому, на нашу, думку нам варто пам’ятати про ці складні і трагічні сторінки спільного минулого, аби не допустити їх повторення в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані джерела

1. ГДА СБ України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 21. Арк. 68.
2. Крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях. ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 229. Арк. 33.
3. Бринский А. По ту сторону фронта. Воспоминания партизана. А. Бринский. М., 1961. Ч.2., 172-173
4. Літопис УПА. Нова серія. К. Торонто, 2005. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. Документи і матеріали. С. 313.
5. Косик В. М. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів: [б.в.], 1993. 658 с.
6. Спогади поляків про польсько-український конфлікт на Волині. Волинь 1943. Боротьба за землю. Ї. 2003. №28.
7. Спогади учасників польської самооборони с. Гута Степанська. Волинь 1943. Боротьба за землю. Ї. 2003. №28. С. 145-155.
8. Armia Krajowa w dokumentach... Т. III. S. 5.
9. "Burza" na Wołyniu". Z dziejów 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej. Studium historyczno-wojskowe, Oficyna Wydawnicza RYTM i ROPWiM, Warszawa 1997. с. 173.
10. Sprawozdanie Sytuacyjne z Ziem Wschodnich za okres do 18 stycznia 1943. Mykola Lebed Papers. Ukrainian Research Institute Library, Harvard University. Box 14: Political materials, government documents. Case: Reports from the Polish Ministry of International Affairs. 1941–1943. P. 148-153.

Статті та монографії

11. Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та у Галичині в роки Другої світової війни. Україна–Польща: важкі питання. Матеріали III міжнародного наукового семінару «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни». Луцьк, 20–22 травня 1998 р. Т. 3. С. 29.
12. Веденєєв Д. В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. К., 2006. 408 с.

13. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. Вид. 2-ге доп. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012.
14. В'ятрович В. За лаштунками "Волині- 43": невідома польсько-українська війна. Центр досліджень визвольного руху. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 303 с.
15. Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА (із дій УПА-Північ, 1943-1944). Торонто, 1959. С. 69-78.
16. Гриневич В. Радянська міфотворчість довкола Великої Вітчизняної війни в Україні. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. Статей. НАН України. Ін.-т історії України. К., 2006. Вип. 10. Част. 1. С. 21-36.
17. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. - Київ: Критика, 2011. - 176 с.
18. Грицак Я. Тези до дискусії про УПА. 2004 р. С. 9-15.
19. Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни. Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2003. Збірник 2. С. 148-169.
20. Гуд Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків: Акта, 2011. 472 с.
21. Гулай В. Негативний стереотип українця в масовій свідомості поляків Волині в часи Другої світової війни. Знаки питання в історії України: українська історія в європейському контексті: Зб. матеріалів II Міжнародної конференції. Ніжин, 2005. С. 134-136.
22. Гунчак Т. Г. Україна ХХ століття. Т. Г. Гунчак. К.: Дніпро, 2005. 384 с.
23. Дашкевич Я. «Для кого дорога до нікуди?». Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. Україна. Наука і культура. 1993. Вин. 26-27. С. 69.
24. Дашкевич Я. Третій фронт у міжнародній грі в минулому і тепер. Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2003. Збірник 2. С. 138-147.
25. Денисюк М., Трофимович В.Каляев А. «Українсько-польський конфлікт в роки Другої світової війни у спогадах», Наукові записки. Серія “Історичні науки”, 2008. С. 247-264.

26. Зашкільняк Л. Позиція польського еміграційного уряду щодо польсько-українського конфлікту на Волині в 1942-1943 рр. / Л. Зашкільняк. У пошуках правди 36. Матеріалів між. нар. наук. конф. “Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни”, Луцьк, 20-23 травня 2003 р.
27. Заярнюк А. Виконавці етнічної чистки поляків на Волині як інтелектуальна проблема. Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. С. 267.
28. Ісаєвич Я. Про книгу В. і Е. Семашків .Волинь і Холмщина 1938–1947. Польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади. Львів, 2003.
29. Ісаєвич Я. Українсько-польські відносини періоду Другої світової війни: інтерпретації істориків і політиків. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 1997.
30. Калитко С. Українська історіографія українсько-польських взаємин на західноукраїнських землях в роки другої світової війни. Калитко С. Торонто, 1991. 246 с.
31. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2013. 510 с.
32. Каліщук О. М. Українське та польське державотворення і міжнаціональний конфлікт у роки Другої світової війни: історіографічний аспект. Держава і армія. 2010. № 670. С. 160.
33. Киричук Ю. Український національний рух 40–50–х років ХХ століття: ідеологія та практика. Ю. Киричук. Львів, 2003. 136 с.
34. Ковалевський З. Польське питання у повоєнній стратегії УПА. Україна. Наука і Культура. - 1993. - Вин. 26-27. С. 219.
35. Кравченко С. Людські долі у *вирі* історичних подій (на матеріалі спогадів І. Марчака). У пошуках правди. С.518, 521.

36. Кутовий Р. Позиція польського підпілля на переговорах з ОУН(Б) весною 1943 р. крізь призму причин «Волинської трагедії». Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Луцьк, 2013. С. 58.
37. Кутовий Р. Політика ОУН-б щодо польського населення Волині в роки німецько-совєтської війни. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. С. 34-36.
38. Кучерепа М. *Причини, хід та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни*. Краєзнавство. 2013. № 3. С. 33–41.
39. Марущенко О. Волинська трагедія 1943 року в сучасній українській історіографії. «І»: Незалежний культурологічний часопис. Львів, 2013. Ч. 74.
40. Марущенко О. Сучасна вітчизняна історіографія Волинських подій 1943 р.: проблеми і перспективи досліджень. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. 2008. Вип. 11. С. 32-41. Бібліогр.: 76 назв. укр.
41. Мотика Г. Антипольська акція ОУН-УПА. Волинь 1943. Боротьба за землю. Г. Мотика. І. 2003. № 28., 31-48
42. Наукові записки. Історичні науки. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 12. 300 с.
43. Ніколаєць Ю. Поляки в Україні у роки Другої світової війни: сучасний науковий дискурс . Ю. Ніколаєць. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. Вип. 1. С. 246-293.
44. Ольшанський Т, Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. (1997. Ч. 10).
45. Патриляк І. Українсько-польський конфлікт в роки Другої світової війни: спроба узагальнення . І. Патриляк . Мандрівець. 2013. № 4. С. 48-52.
46. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. Пер. з англ. К.: Дух і літера, 2012. 464 с.

47. Солдатенко В. До з'ясування причин Волинської трагедії 1943–1944 рр.: сучасний український історіографічний дискурс. В. Солдатенко, Я. Антонюк. Україна дипломатична. 2013. Вип. 14. С. 887-914.
48. Сорока Ю. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті роки): Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2007. 275 с.
49. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 поч. 1946 років). Тернопіль, 2006. С. 62.
50. Стефанюк Г. Stosunki polsko-ukraińskie w okresie II wojny światowej: prawda i dyskurs naukowy Ponad podziałami. Wspólne perspektywy i dążenia w polsko-ukraińskiej współpracy naukowej. Monografia nr. 19 Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych / Redakcja naukowa Leszek Pawelski, Marek Rembierz. Szczecinek – Dąbrowa Górnicza: Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych, 2021. S.405-418.
51. Стрілка Р. Генезис польської самооборони на Волині та її роль у захисті польського народу. Україна–Польща: важкі питання. Матеріали III міжнародного наукового семінару «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни». Луцьк, 20–22 травня 1998 р. Т. 3. С. 87
52. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ : Плай, 1997. 452 с.
53. Україна-Польща важкі питання. Т. 3: Матеріали III міжнародного наукового семінару "Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни". Луцьк, 20-22 травня 1998 року. Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1998. 267 с.
54. Україна-Польща важкі питання. Т. 4: Матеріали IV міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Варшава, 8-10 жовтня 1998 року . Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. 350 с.

55. Україна-Польща: важкі питання. Т. 9. Матеріали ІХ і Х міжнародних наукових семінарів „Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 6-10 листопада 2001 р. Наук. ред. М. М. Кучерепа. Луцьк: ВМА „Терен”, 2004. С. 449-450.
56. У пошуках правди: 36. матеріалів міжнар. наук. конф. “Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки”, Луцьк, 20-23 травня 2003 р. Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2003 - 536 с.
57. Цепенда І.Є. Українсько-польські відносини 4050-х років ХХ століття: етно-політичний аналіз. К., 2009. 387 с.
58. Шаповал Ю. Потенціал взаєморозуміння та історичний простір ненависті. Роздуми над нововіднайденими документами про польсько-українські взаємини під час Другої світової війни. Війни і мир, або «Українці-поляки: брати, вороги, сусіди...». К., 2004. С. 314.
59. Шишкін І. Українське питання в політиці польського еміграційного уряду та підпілля (1939-1945): історіографія проблеми. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія" Історичні науки. 2008. Вип. 12. С. 264-281.
60. Beauvois D. Dni inni: pamiętnikarze polscy na kresach wschodnich w XX wieku. D. Beauvois. Przegląd Wschodni. 2000. Z.1., 21
61. Karłowicz L. Od Zasmuk do Skorobowa / L. Karłowicz. Opole, 1994. С. 149-150.
62. Lukaszów J. [Olszański T. A.] Walki polsko-ukraińskie 1943-1947. Zeszyty Historyczne. Paryż, 1989. Z. 90. S. 159–199.
63. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa, 2006. 728 s.

64. Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939-1945). Cz. Partacz. Koszalin: Politechnika Koszalińska, 2001. 405 s.
65. Prus E. UPA – armia powstańcza czy kurenie rizinów? Nortom, 1994. 129 s.
66. Szcześniak A., Szota W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa, 1973. – S. 345.
67. Siemaszko W, Siemaszko E, Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. T. 2. 2000.
68. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie SS Rzeczypospolitej. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
69. Filar W. Wydarzenia wołyńskie 1939–1944. 2008.

Інтернет-ресурси

70. Борчук С. Проблематика українського націонал-визвольного руху в роки Другої світової війни на сторінка бібліографічних та енциклопедичних виданнях. Електронний ресурс URL: <https://kiid.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/124/2020/03/% % %.pdf> (дата звернення: 11.09.2022)
71. В'ятрович В. Польсько-українські стосунки в 1940-х. Пропозиція історичної дискусії. Історична правда (17 грудня 2012). (дата звернення: 09.10.2022)
72. Галайчук І. Українсько-польські відносини в період Другої світової війни в контраверсійному висвітленні науковців. Електронний ресурс URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/9012/1/galaj.pdf> (дата звернення: 19.09.2022)
73. Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). К., Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2009. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe> (дата звернення: 27.09.2022)
74. Ухач В. Сучасна вітчизняна історіографія волинської трагедії 1943 року електронний ресурс URL:

<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/10260/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%A3%D1%85%D0%B0%D1%87%20%D0%92.%20%2073.pdf> (дата звернення: 27.09.2022)

75. Шолох Я. Становлення та періодизація зарубіжної історіографії проблеми ОУН-УПА. URL: <http://history.org.ua/JournALL/pro/9/20.pdf> (дата звернення 02.10.2022)

Методична література

76. Боднар Г. А., Качмар В. М., Лукачук О. В., Навчальні матеріали до запису поглиблених інтерв'ю в рамках виконання науково дослідного завдання з курсу «Історія України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» Львів, 2017. 76 с.

Власов В. С. Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ. Літера ЛТД, 2018. – 256 с.

Лебдушка Л. Волошин Ю. Момот А. Жива історія – метод усної історії в школі. Полтава: Друкарська Майстерня. 2020. 34с.

Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих МОН України для використання в 5-11 класах закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою. URL:<https://docs.google.com/spreadsheets/d/ь> (дата звернення 02.05.2022).

Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. К.: Вид-во А.С.К., 2004. 140 с.

Пометун О.І. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні історії. URL: <https://www.slideshare.net/ippo-kubg/ss-52240198> (дата звернення 10.12.2021).

Страдлінг Р. Багаторакурсність у викладанні історії. Страсбург: Видавництво Ради Європи, 2004. 65 с. URL: <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Notions/Multiperspectivity/MultiperspectivityUkrainian.pdf> (дата звернення 23.01.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

Вояки УПА на Волині 1943 рік

Вояки УПА в Галичині

Тарас Бульба-Боровець

Вояки Армії Крайової на Холмщині

Стефан Ровецький

Тадеуш Коморовський

Вояки Дивізії СС "Галичина"

Роман Шухевич

Додаток К

Степан Бандера

Андрій Мельник

План-конспект уроку

Тема: «Українсько-польські відносини 1942-1947 рр»

Мета:

Навчальна: ознайомити учнів з польсько-українськими відносинами у 1942-1947 рр. Висвітлити прагнення обох сторін до компромісу, охарактеризувати основні події українсько-польського протистояння.

Розвиваюча: розвивати історичне мислення учнів, розвивати вміння формулювати висновки, власну думку та відстоювати її, продовжувати формувати навички роботи з картою та історичними документами.

Виховуюча: виховувати у учнів інтерес та повагу до історії своєї держави.

Основні поняття і терміни:

ОУН, УПА, Армія Крайова, Східні креси

Основні дати:

14.10.1942- загальноприйнята дата створення УПА

1943-1944 рр.- Волинська трагедія

27-28 травня 1946 р.- Грубешівська операція

Персоналії:

Тарас Бульба-Боровець, Дмитро Клячківський (Клим Савур), Роман Шухевич

Обладнання:

підручник, атлас, комп'ютерна техніка, мультимедійний проектор.

Тип уроку:

вивчення нового матеріалу.

Структура уроку:

I. Організаційний момент.

II. Вивчення нового матеріалу.

III. Закріплення нових знань і вмінь учнів.

IV. Підсумки уроку.

V. Завдання до дому.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II.

Події Другої світової війни і перших повоєнних років досі є важким тягарем для українсько-польських відносин. Дуже важко підрахувати кількість людей, які стали жертвами українсько-польського конфлікту. Очевидно тільки, що з обох боків серед них було чимало цивільних осіб, у тому числі жінок і дітей. Цей конфлікт не обмежувався загиблими. Величезна кількість людей - 1,1 млн поляків і 630 тис. українців, зазнавши принижень і з почуттям незаслуженої кривди, були змушені залишити домівки і стати переселенцями. Величезних збитків зазнали цілі регіони, у яких разом з втратою місцевого населення було знищено багату, а в певних випадках унікальну, матеріальну й духовну культуру.

Реальний українсько-польський збройний конфлікт згодом перетворився на конфлікт пам'ятей. В українському суспільстві увага зосереджена на причинах конфлікту, які вбачають у помилковій національній політиці II Речі Посполитої й небажанні польського підпілля погодитися з самостійницькими прагненнями українців. Особливо глибоке й тривале відчуття кривди справила на українців акція «Вісла». Натомість у польському суспільстві, зокрема серед істориків і журналістів, поширений погляд, згідно з яким мало не єдиною причиною кривавого конфлікту була ідеологія інтегрального націоналізму, втілена в діяльності ОУН і УПА. Отож у питанні оцінки тогочасних подій поляки й українці дотримуються майже протилежних позицій, які нерідко прямують до спрощення дійсності.

Історики дискутують, як назвати те, що сталося між поляками й українцями в 1943-1947 рр. Найзагальнішим і найчастіше вживаним для опису й розуміння тогочасної дійсності став термін «польсько-український конфлікт», хоча головним засобом розв'язання конфлікту зовсім необов'язково є збройні дії стосовно супротивника. Значно більше емоцій викликають поняття «етнічна чистка» і «геноцид», межа між якими доволі плинна. Поняття «етнічна чистка» розуміють як дії з метою вигнання населення з певної території та знищення матеріальних слідів його існування. Такі «чистки» можуть - хоча й не конче -

супроводжуватися злочинами проти цивільного населення. Геноцидом же називають дії, чинені з наміром знищити, цілком чи частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

Дехто з істориків пропонує називати цей конфлікт «війною» - вочевидь, якщо розуміти війну як збройний конфлікт між двома або більшою кількістю сторін задля досягнення політичних цілей. До війни вдаються тоді, коли вичерпані можливості політичного розв'язання конфлікту. Однак у випадку українців і поляків ситуація була складнішою, бо їхнє бачення ситуації не тільки прагнуло до встановлення політичного контролю над територіями, де перешкодою могло бути цивільне населення. Не менше важили настрої й стереотипи: якщо для українців це була частина національно-визвольної, повстанської боротьби, то для польського підпілля збройний конфлікт мав радше характер громадянської війни, бо, воюючи за відновлення Польщі в кордонах 1939 р., воно зіткнулося з активним спротивом українців, яких уважало колишніми громадянами II Речі Посполитої.

Долю повоєнної Польщі було вирішено на Кримській (Ялтинській) конференції керівників «Великої трійки» у лютому 1945 р.: країна суттєво збільшила свою територію на півночі та заході, але залишилася в орбіті впливів СРСР. Ще наприкінці 1944 р. у Любліні на основі Польського комітету національного визволення (ПКНВ) було створено Тимчасовий уряд, який перебував під контролем Москви. Геополітичні міркування схилили західних союзників пристати в Ялті на сталінську пропозицію реорганізувати його в Тимчасовий уряд національної єдності. По суті, це відкривало шлях для встановлення в Польщі комуністичного режиму. Польський еміграційний уряд у Лондоні, як і підпорядковані йому збройні формування, насамперед Армія Крайова, опинився поза законом. Утім польські комуністи усвідомлювали потребу підтримки населення, тому на перший план ставили патріотичні гасла єдності, відбудови зруйнованої війною країни, співпраці різних політичних сил.

Виснажене війною польське суспільство поступово мирилося з новою політичною реальністю. Величезна кількість питань, які вимагали швидких рішень, змушувала погодитися з нав'язаним великими державами устроєм. У квітні 1945 р. між СРСР і Польщею було підписано договір про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво. А в червні, після консультацій у Москві, створено польський Тимчасовий уряд національної єдності на чолі із соціалістом Едвардом Осубкою-Моравським. Цей уряд одразу отримав міжнародне визнання. Хоча до його складу й увійшло кілька осіб з опозиційних до комуністів політичних середовищ, Польща опинилася в цілковитій залежності від Радянського Союзу: нові кордони міцно прив'язали її до східного простору, а прокомуністичний уряд забезпечував поширення нової ідеології. Утім у перші повоєнні роки Москва намагалася приховати справжній курс нової влади під назвою «народної демократії» - устрою, який у баченні комуністів повинен був стати проміжною ланкою між капіталізмом і соціалізмом.

Провідні позиції в усіх органах держави зайняла Польська робітничка партія (ПРП). На її першому з'їзді в грудні 1945 р. ухвалено програму побудови «народної Польщі», яка б відповідала інтересам «трудящих мас» і враховувала «національні традиції». Наголос було зроблено не на соціалізмі, а на «народній демократії» як особливій формі суспільного устрою. Кількість членів партії швидко зростала за рахунок робітників і незаможних селян, для яких це був спосіб отримати адміністративну посаду й підвищити соціальний статус. Лідери партії, спираючись на вказівки з Москви, розбудовували місцеві осередки, особливо піклувалися про розвиток силових структур (війська, міліції, служби безпеки), контролювали міністерство інформації та пропаганди. До 1948 р. зусилля ПРП було спрямовано на усунення опозиції соціалістів і людовців, перетворення в економіці (через націоналізацію основних галузей господарства), закріплення політичної переваги на виборах до законодавчого сейму (вибори відбулися в 1947 р. в атмосфері залякувань і тиску), винищення збройного підпілля (польського й українського). Опозиція, яка вимагала шукати особливі

форми соціалістичного будівництва, опинилася в ізоляції. Комуністам сприяла міжнародна ситуація - розгортання «холодної війни». Урешті-решт наприкінці 1948 р. з багатопартійністю було покінчено - утворено Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП). На чолі партії став Болеслав Берут - давній радянський агент і послідовний сталініст.

Погляд сучасника

Зі спогадів Нестора Охрима, 1922 р. н., с. Будинин Сокальського повіту

<...> Галицькі надбужанські села не піддавалися агітації і залишилися в Польщі, бо знали, що творилось у Західній Україні після «возз'єднання» 1939-1940 рр. Зрештою, хто хотів покидати свою батьківщину, землю своїх дідів і прадідів? У нашому селі було всього 4 родини поляків, а 130 родин українців. Влітку 1945 року польська поліція розпочала напади на наші села <...>

1946 рік. Рік безнадій, тривоги, зойків і плачів. Раз у раз «яструбки», НКВС і польська поліція товклися по селах, грабували, твалтували, палили, нищили людей. Заговорили про переселення. Бандерівці не дозволяли переселятись в УРСР, а ці штурмували, створювали нестерпні умови, щоб примусити селян виїхати. Село опинилось між двома вогнями. <...> Весною

почалось переселення. Не всі села відразу вивозили, а вибірково. Люди втікали в поля перед переселенням, але не всі це могли зробити. В кого були малі діти, змушені були залишитись в хатах.

Прийшла черга і на наше село. Десять опівночі солдати танкетками оточили село і чекали ранку. Пости стояли в чотирьох кінцях села. Ранком представники радянської влади по переселенню з охороною солдатів і польською поліцією скликали в читальню «Просвіти» людей на збори. Трохи людей старшого віку і більшість жінок пішли слухати наказу. Оголосили: до двох годин зібратись і виїхати з села на площу біля залізничної станції Белз. Плач покотився селом. По хатах нишпорили польські поліцаї і радянські солдати, підганяли людей до виїзду. <...>

Прощались із селом, домівками, ланами. Сльози текли з очей, хрестили хати, подвір'я, будівлі, ниви та з плачем від'їжджали. <...> Ніхто не знав, куди іде. Всі були такої думки, що везуть у Сибір.

<...> У Львові довідались, що їдемо у невідомий нам Гримайлівський район. <...> Покинуті поляками хати були нужденні. У кращі хати поселились місцеві жителі, які не мали своїх хат або мали погані. Нам залишились гірші, що валились, іноді без вікон і дверей.

<...> А переселенці мріяли про свої домівки далеко за Бугом, Солокією, снились їм ниви та цвинтар, де лежать вічним сном діди і прадіди, дерев'яна церква і відчували все звук дзвона, що наче кликав їх до себе. <...> Люди жили мріями про своє село і навіть думки не припускали, що не повернуться на свої землі.

III. Закріплення нових знань і вмінь учнів.

Бесіда

Чи можливо було, на вашу думку, уникнути даного конфлікту?

Кому найбільше був вигідний даний конфлікт?

IV. Підсумки уроку

Незважаючи на взаємну ненависть в той час, були спроби до співпраці між українцями та поляками і навіть відбувались певні антинімецькі і антирадянські спільні акції. Але по закінченню війни що Польща, що Україна фактично опинились під радянською окупацією. І після беззаперечно злочинної операції радянської окупаційної влади під назвою “Вісла” в 1947 році українсько-польське протистояння закінчилось і були встановлені чіткі кордони між УРСР і Польщею. По суті якою б злочинною операція “Вісла” не була, вона закінчила майже всю партизанщину в цьому регіоні та вирішила українсько-польське питання. Ну і можна сказати що об’єднала наші народи у спільній ненависті до червоного окупанта, який прийшов на наші землі.

V. Домашнє завдання

Опрацювати параграф 16

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані джерела

1. ГДА СБ України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 21. Арк. 68.
2. Крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях. ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 229. Арк. 33.
3. Бринский А. По ту сторону фронта. Воспоминания партизана. А. Бринский. М., 1961. Ч.2. С. 172–173.
4. Літопис УПА. Нова серія. К. Торонто, 2005. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. Документи і матеріали. С. 313.
5. Косик В. М. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів: [б.в.], 1993. 658 с.
6. Спогади поляків про польсько-український конфлікт на Волині. Волинь 1943. Боротьба за землю. Ї. 2003. №28.
7. Спогади учасників польської самооборони с. Гута Степанська. Волинь 1943. Боротьба за землю. Ї. 2003. №28. С. 145-155.
9. Armia Krajowa w dokumentach... Т. III. S. 5.
10. "Burza" na Wołyniu". Z dziejów 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej. Studium historyczno-wojskowe, Oficyna Wydawnicza RYTM i ROPWiM, Warszawa 1997. с. 173.
11. Sprawozdanie Sytuacyjne z Ziem Wschodnich za okres do 18 stycznia 1943. Mykola Lebed Papers. Ukrainian Research Institute Library, Harvard University. Box 14: Political materials, government documents. Case: Reports from the Polish Ministry of International Affairs. 1941–1943. P. 148-153.

Статті та монографії

12. Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та у Галичині в роки Другої світової війни. Україна–Польща: важкі питання. Матеріали III міжнародного наукового семінару «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни». Луцьк, 20–22 травня 1998 р. Т. 3. С. 29.

13. Веденєєв Д. В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. К., 2006. 408 с.
14. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. Вид. 2-ге доп. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012.
15. В'ятрович В. За лаштунками "Волині- 43": невідома польсько-українська війна. Центр досліджень визвольного руху. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 303 с.
16. Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА (із дій УПА-Північ, 1943-1944). Торонто, 1959. С. 69-78.
17. Гриневич В. Радянська міфотворчість довкола Великої Вітчизняної війни в Україні. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. Статей. НАН України. Ін.-т історії України. К., 2006. Вип. 10. Част. 1. С. 21-36.
18. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Київ: Критика, 2011. 176 с.
19. Грицак Я. Тези до дискусії про УПА. 2004 р. С. 9-15.
20. Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни. Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2003. Збірник 2. С. 148-169. с.150
21. Гуд Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків: Акта, 2011. 472 с.
22. Гулай В. Негативний стереотип українця в масовій свідомості поляків Волині в часи Другої світової війни. Знаки питання в історії України: українська історія в європейському контексті: Зб. матеріалів II Міжнародної конференції. Ніжин, 2005. С. 134-136.
23. Гунчак Т. Г. Україна ХХ століття. Т. Г. Гунчак. К.: Дніпро, 2005. 384 с.
24. Дашкевич Я. «Для кого дорога до нікуди?». Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. Україна. Наука і культура. 1993. Вин. 26-27. С. 69.
25. Дашкевич Я. Третій фронт у міжнародній грі в минулому і тепер. Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2003. Збірник 2. С. 138-147.

26. Денисюк М., Трофимович В.Каляев А. «Українсько-польський конфлікт в роки Другої світової війни у спогадах», Наукові записки. Серія «Історичні науки», 2008. С. 247-264.
27. Зашкільняк Л. Позиція польського еміграційного уряду щодо польсько-українського конфлікту на Волині в 1942-1943 рр. / Л. Зашкільняк. У пошуках правди Зб. Матеріалів між. нар. наук. конф. «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни», Луцьк, 20-23 травня 2003 р.
28. Заярнюк А. Виконавці етнічної чистки поляків на Волині як інтелектуальна проблема. Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. С. 267.
29. Ісаєвич Я. Про книгу В. і Е. Семашків .Волинь і Холмщина 1938–1947. Польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади. Львів, 2003.
30. Ісаєвич Я. Українсько-польські відносини періоду Другої світової війни: інтерпретації істориків і політиків. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ: Плай, 1997.
31. Калитко С. Українська історіографія українсько-польських взаємин на західноукраїнських землях в роки другої світової війни. Калитко С. Торонто, 1991. С.242-246 .
32. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2013. 510 с.
33. Каліщук О. М. Українське та польське державотворення і міжнаціональний конфлікт у роки Другої світової війни: історіографічний аспект. Держава і армія. 2010. № 670. С. 160.
34. Киричук Ю. Український національний рух 40–50–х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів, 2003. 136 с.

35. Ковалевський З. Польське питання у повоєнній стратегії УПА. Україна. Наука і Культура. 1993. Вин. 26-27. С. 219.
36. Кравченко С. Людські долі у *вирі* історичних подій (на матеріалі спогадів І. Марчака). У пошуках правди. С.518, 521.
37. Кутовий Р. Позиція польського підпілля на переговорах з ОУН(Б) весною 1943 р. крізь призму причин «Волинської трагедії». Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Луцьк, 2013. С. 58.
38. Кутовий Р. Політика ОУН-б щодо польського населення Волині в роки німецько-совєтської війни. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. С. 34-36.
39. Кучерепа М. *Причини, хід та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни.* Краєзнавство. 2013. № 3. С. 33-41.
40. Марущенко О. Волинська трагедія 1943 року в сучасній українській історіографії. «І»: Незалежний культурологічний часопис. Львів, 2013. Ч. 74.
41. Марущенко О. Сучасна вітчизняна історіографія Волинських подій 1943 р.: проблеми і перспективи досліджень Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. 2008. Вип. 11. С. 32-41. Бібліогр.: 76 назв. укр.
42. Мотика Г. Антипольська акція ОУН-УПА. Волинь 1943. Боротьба за землю. Г. Мотика. Ї. 2003. № 28., 31-48
43. Наукові записки. Історичні науки. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 12. – 300 с.
44. Ніколаєць Ю. Поляки в Україні у роки Другої світової війни: сучасний науковий дискурс. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. Вип. 1. С. 246-293.
45. Ольшанський Т, Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. *Незалежний культурологічний часопис «І».* (1997. Ч. 10).
46. Патриляк І. Українсько-польський конфлікт в роки Другої світової війни: спроба узагальнення . І. Патриляк . Мандрівець. 2013. № 4. С. 48-52.

47. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. Пер. з англ. К.: Дух і літера, 2012. 464 с.
48. Солдатенко В. До з'ясування причин Волинської трагедії 1943–1944 рр.: сучасний український історіографічний дискурс. Україна дипломатична. 2013. Вип. 14. С. 887-914.
49. Сорока Ю. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті роки): Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2007. 275 с.
50. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 поч. 1946 років). Тернопіль, 2006. С. 62.
51. Стефанюк Г. Stosunki polsko-ukraińskie w okresie II wojny światowej: prawda i dyskurs naukowy Ponad podziałami. Wspólne perspektywy i dążenia w polsko-ukraińskiej współpracy naukowej. Monografia nr. 19 Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych / Redakcja naukowa Leszek Pawelski, Marek Rembierz. Szczecinek – Dąbrowa Górnicza: Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych, 2021. S.405-418.
52. Стрілка Р. Генезис польської самооборони на Волині та її роль у захисті польського народу. Україна–Польща: важкі питання. Матеріали III міжнародного наукового семінару «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни». Луцьк, 20–22 травня 1998 р. Т. 3. С. 87
53. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ : Плай, 1997. 452 с.
54. Україна-Польща важкі питання. Т. 3: Матеріали III міжнародного наукового семінару "Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни". Луцьк, 20-22 травня 1998 року. Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1998. 267 с.
55. Україна-Польща важкі питання. Т. 4: Матеріали IV міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни".

- Варшава, 8-10 жовтня 1998 року . Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 1999. 350 с.
56. Україна-Польща: важкі питання. Т. 9. Матеріали ІХ і Х міжнародних наукових семінарів „Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 6-10 листопада 2001 р. Наук. ред. М. М. Кучерепа. Луцьк: ВМА „Терен”, 2004. С. 449-450.
57. У пошуках правди: 36. матеріалів міжнар. наук. конф. “Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки”, Луцьк, 20-23 травня 2003 р. Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2003 - 536 с.
58. Цепенда І.Є. Українсько-польські відносини 4050-х років ХХ століття: етно-політичний аналіз. К., 2009. 387 с.
59. Шаповал Ю. Потенціал взаєморозуміння та історичний простір ненависті. Роздуми над нововіднайденими документами про польсько-українські взаємини під час Другої світової війни. Війни і мир, або «Українці-поляки: брати, вороги, сусіди...». К., 2004. С. 314.
60. Шишкін І. Українське питання в політиці польського еміграційного уряду та підпілля (1939-1945): історіографія проблеми. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія" Історичні науки. 2008. Вип. 12. С. 264-281.
61. Beauvois D. Dni inni: pamiętnikarze polscy na kresach wshódnych w XX wieku. D. Beauvois. Przegląd Wschodni. 2000. Z.1., 21
62. Karłowicz L. Od Zasmuk do Skorobowa / L. Karłowicz. Opole, 1994., с. 149-150.
63. Lukaszów J. [Olszański T. A.] Walki polsko-ukraińskie 1943-1947. Zeszyty Historyczne. Paryż, 1989. Z. 90. S. 159–199.
64. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa, 2006. 728 s.

65. Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939-1945). Cz. Partacz. Koszalin: Politechnika Koszalińska, 2001. 405 s.
66. Prus E. UPA – armia powstańcza czy kurenie rizinów? Nortom, 1994. 129 s.
67. Szcześniak A., Szota W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa, 1973. – S. 345.
68. Siemaszko W, Siemaszko E, Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. T. 2. 2000.
69. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie SS Rzeczypospolitej. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
70. Filar W. Wydarzenia wołyńskie 1939–1944. 2008.

Інтернет-ресурси

71. Борчук С. Проблематика українського націонал-визвольного руху в роки Другої світової війни на сторінка бібліографічних та енциклопедичних виданнях. Електронний ресурс URL: <https://kiid.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/124/2020/03/% % %.pdf> (дата звернення: 11.09.2022)
72. В'ятрович В. Польсько-українські стосунки в 1940-х. Пропозиція історичної дискусії. Історична правда (17 грудня 2012). (дата звернення: 09.10.2022)
73. Галайчук І. Українсько-польські відносини в період Другої світової війни в контраверсійному висвітленні науковців. Електронний ресурс URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/9012/1/galaj.pdf> (дата звернення: 19.09.2022)
74. Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). К., Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2009. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe> (дата звернення: 27.09.2022)
75. Ухач В. Сучасна вітчизняна історіографія волинської трагедії 1943 року електронний ресурс URL:

<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/10260/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%A3%D1%85%D0%B0%D1%87%20%D0%92.%20%2073.pdf> (дата звернення: 27.09.2022)

76. Шолох Я. Становлення та періодизація зарубіжної історіографії проблеми ОУН-УПА. URL: <http://history.org.ua/JournALL/pro/9/20.pdf> (дата звернення 02.10.2022)

Методична література

77. Боднар Г. А., Качмар В. М., Лукачук О. В., Навчальні матеріали до запису поглиблених інтерв'ю в рамках виконання науково дослідного завдання з курсу «Історія України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» Львів, 2017. 76 с.

78. Власов В. С. Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ. Літера ЛТД, 2018. – 256 с.

79. Лебдушка Л. Волошин Ю. Момот А. Жива історія – метод усної історії в школі. Полтава: Друкарська Майстерня. 2020. 34с.

80. Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих МОН України для використання в 5-11 класах закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою. URL:<https://docs.google.com/spreadsheets/d/ь> (дата звернення 02.05.2022).

81. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. К.: Вид-во А.С.К., 2004. 140 с.

82. Пометун О.І. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні історії. URL: <https://www.slideshare.net/ippo-kubg/ss-52240198> (дата звернення 10.12.2021).

83. Страдлінг Р. Багаторакурсність у викладанні історії. Страсбург: Видавництво Ради Європи, 2004. 65 с. URL: <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Notions/Multiperspectivity/MultiperspectivityUkrainian.pdf> (дата звернення 23.01.2021).

